

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK: BAŞARI, BAŞARISIZLIK VE GELECEK*

Profesör Dr. Will Kymlicka*
Çev.: Yard. Doç. Dr. Fatih Öztürk**

*Bu makale ilk olarak Migration Policy Institute (Göç Politikası Enstitüsü) için yazılmıştır. Profesör Dr. Will Kymlicka'nın Dr. Fatih Öztürk'e vermiş olduğu özel izinle burada tercüme edilerek yayınlanmıştır.

ÖZET

Yaygın olarak “çok kültürlülük” olarak isimlendirilen etnik çeşitliliğin yasal ve politik uyumu ile ilgili fikirler eski etnik ve ırksal hiyerarşi formlarının yerine demokratik vatandaşlığın yeni ilişkileri getirme aracı olarak Batı’da ortaya çıktı. Bu politikaların bu amaca yönelik ilerlemeler kaydettiği yönündeki önemli delillere rağmen bir kısım politik liderler topluluğu bunu bir başarısızlık olarak ifade edip, çok kültürlülüğün “ölümünü” ilan etmişlerdir.

Bu bilinen ustaca anlatım tarzı problemlidir, çünkü çok kültürlülük üzerine yapılan deneylerin tabiatını yanlış bir şekilde karakterize ediyor; onların terk edilme derecelerini abartıyor ve karşılaştıkları gerçek zorlukları ve sınırlamaları ve onların üzerine nasıl eğilimesi gerektiğinin alternatiflerinin neler olduğunu yanlış bir şekilde belirlemektedir.

Bu makale çok kültürlülük ile alakalı dört güçlü mite (söylence) meydan okumaktadır (karşı çıkmaktadır):

- Öncelikle, çok kültürlülüğün işsizlik ve toplumsal izolasyon gibi ciddi sosyal problemlerin aleyhine olacak şekilde eleştirel olmayan bir yüceltme olarak karikatürize edilmesine karşı çıkmakta ve çok kültürlülüğün, insan hakları ideallerinden ilham alan ve o haklarla sınırlanan yeni demokratik vatandaşlık ilişkileri arayışı olarak anlatımını tavsiye etmektedir.
- İkincisi, çok kültürlülüğün “toptan bir geri çekilme” (vazgeçme) halinde olduğu fikrine karşı çıkıyor ve çok kültürlülük politikalarının hala devam ettiğine, hatta son on yılı aşkın bir süredir daha da güçlendiğine dair deliller sunuyor.
- Üçüncüsü, çok kültürlülüğün “kesinlikle başarısız olduğu” fikrine karşı çıkıyor ve onun yerine çok kültürlülük politikalarının pozitif etkileri olduğu yönünde deliller sunuyor.
- Dördüncüsü, sivil toplum bütünleşmesi (entegrasyonu) politikalarının yayılmasının çok kültürlülüğün yerini aldığı ya da çok kültürlülüğü hü-

---

* Queen’s Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kingston, Kanada Ekim 2011

** Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi

kümsüz kıldığı fikrine karşı çıkıyor. Çok kültürlülük politikalarının birtakım sivil toplum politikaları formlarıyla tamamen uyumlu olduklarını ve çok kültürlülüğün sivil toplumun “yetki veren” bir formuyla kombinasyonunun en azından bazı durumlarda gerçekten de hem normatif olarak arzu edilir hem de ampirik olarak etkili olduğunu öne sürüyor.

Bu meseleleri ele almak için bu makale Çok Kültürlülük Politikası İndeksini (fihrist) kullanıyor. Bu indeks tercih yapmak zorunda kalan liberal demokrat devletlerin göçmen gruplarıyla bağlantılı olarak daha çok kültürlü vatandaşlık formları geliştirmeye karar verdikleri sekiz somut politika (uygulama) alanını belirliyor ve zaman içinde farklı ülkelerin ne derece bu politikaların bazılarını ya da hepsini benimsediklerini ölçüyor. Kamuoyunca iyi bilenen bazı çok kültürlülük politikalarını geri çekme vakaları olsa da- Hollanda’da olduğu gibi- 1980’den 2010’a kadar ki genel şablon mütevazı bir güçlendirme şeklinde oldu. İronik bir şekilde, çok kültürlülüğün “başarısız” olduğu konusunda yaygara kopartan bazı ülkeler aslında aktif bir çok kültürlülük stratejisi uygulamamışlardır (Almanya’da olduğu gibi).

Çok kültürlülüğün geri çekilme konuşmaları çok kültürlü bir entegrasyonun Batı demokrasileri için hala geçerli bir ihtimal olduğu gerçeğini belirsizleştirmektedir. Ancak yeni çok kültürlü vatandaşlık modellerini benimsemeye yönelik bütün teşebbüsler kökleşmemiş ya da istenilen etkilere ulaşmakta başarılı olmamışlardır. Çok kültürlülüğü ya kolaylaştırabilecek ya da engelleyebilecek bazı faktörler vardır:

1. **Etnik ilişkilerin güvensiz hale gelmesi (Güvenlik Tedbirlerinin Azaltılması):** Çok kültürlülük devlet ve azınlıklar arasındaki ilişkiler bir devlet güvenliği değil de bir sosyal politika meselesi olarak görüldüğünde en iyi sonucu verir. Eğer devlet göçmenleri bir güvenlik tehdidi olarak algılayorsa (11 Eylül’den sonraki Arap/Müslüman durumunda olduğu gibi) çok kültürlülüğe verilen destek ve azınlıkların çok kültürlü hak taleplerini dile getirme olanakları bile azalacaktır.

2. **İnsan hakları:** Çok kültürlülüğe verilen destek etnik ve dini sınırlar arasında insan haklarına ortak bir bağlılık olduğu varsayımına dayanır. Eğer devletlerde bazı grupların insan hakları normlarına saygı duyamayacakları ya da bu konuda isteksiz oldukları algısı olursa onlara çok kültürlülük haklarını ya da kaynaklarını vermeleri muhtemel değildir. Çok kültürlülüğe karşı itirazların çoğu temelde özel olarak Müslümanlarla ilgili endişelerden ve onların liberal-demokratik normlara entegre olma konusunda isteksiz olarak algılanmalarından kaynaklanıyor.

3. **Sınır kontrolü:** Çok kültürlülük vatandaşların sınırları üzerindeki kontrolleri yitireceklerinden korktukları durumlarda, örneğin ülkelerin çok sayıda yasadışı göçmen ya da mülteci ile (ya da onların beklenmedik bir akıyla) karşı karşıya kaldığı ülkelerde daha da tartışmalı hale geliyor.

4. **Göçmen gruplarının çeşitliliği:** Çok kültürlülük muhtemelen gerçekten çok kültürlü olduğu zaman, yani göçmenler ezici bir çoğunlukla tek bir gönderici ülkeden değil de (ki bu durumda çoğunlukla daha kutuplaşmış (polarize) ilişkiler kurulması kuvvetle muhtemeldir) birçok farklı gönderici ülkeden geldiklerinde en iyi şekilde çalışır.

5. **Ekonomik katkılar:** Çok kültürlülüğe destek göçmenlerin kendi üzerlerine düşeni yaptıkları ve topluma-özellikle ekonomik anlamda- katkıda bulunmak için iyi niyetli bir çaba içerisinde oldukları algısına bağlıdır.

Bu kolaylaştırıcı koşullar var olduğunda, çok kültürlülük “düşük riskli” bir opsiyon olarak görülebilir ve gerçekten de bu koşullar altında iyi işe yaradığı görülmüştür. Çok kültürlülük göçmenlerin genelde yasadışı ve dar görüşlü uygulamaların veya hareketlerin potansiyel taşıyıcıları ve/veya refah devleti üzerindeki net bir yük olarak görüldüğü “yüksek riskli” durumlarda destek kaybeder. Ancak göçmen çok kültürlülüğünü bu şartlar altında *reddetmenin* daha riskli bir hareket olduğu iddia edilebilir. Asıl göçmenlerin gayrimeşru, dar görüşlü ve külfetli olarak algılandıkları zaman çok kültürlülüğe ihtiyaç olabilir.

I. Giriş

Etnik çeşitliliğin yasal ve politik uyumu ile ilgili fikirler tüm dünyada son 40 yıldır bir değişim halindedir. Bu değişiklikleri tarif etmenin aşına olunan bir yolu “çok kültürlülüğün yükselişini ve inişini” tarif etmektir. Gerçekten de bu genellikle akademisyenlerin, gazetecilerin ve politika yapan kişilerin çeşitlilik üzerine olan günümüz tartışmalarının sürecini açıklamak için benzer şekilde başvurduğu bir nevi üst anlatı olagelmıştır. İnsanlar “çok kültürlülüğün sonrası” ne geldiği konusunda hemfikir olmasalar da, “çok kültürlülüğün sonrası” bir çağda olduğumuz konusunda şaşkıncu bir konsensüs var.

Bu bilinen ustaca anlatının açığa çıkardığı kadar anlaşılabilir hale getirdiğini ve karşı karşıya kaldığımız seçimleri düşünmek için alternatif bir çerçeveye ihtiyacımız olduğunu savunacağım. Çok kültürlülüğün yükselişi de inişi de meselenin tabiatına ve söz konusu ülkeye bağlı olarak inişli çıkışlı süreçler olmuştur ve eğer çeşitliliği uyumlu bir şekilde daha sürdürülebilir bir model olarak belirlememiz gerekiyorsa bu varyasyonları anlamamız gerekmektedir.

Bu makalede üst anlatının (a) çok kültürlülük üzerine yapılan deneylerin tabiatını yanlış karakterize ettiğini, (b) onların terk edilme derecelerini abarttığını ve (c) karşılaştıkları gerçek zorlukları ve sınırlamaları ve onların üzerine nasıl eğilimesi gerektiğinin alternatiflerinin neler olduğunu yanlış bir şekilde belirlediğini savunacağım.

Çok kültürlülüğün inişe geçmesini kutlamamız mı yoksa buna hayıflanmamız mı gerektiğine karar vermeden önce, ilk olarak hem teoride hem de pratikte çok kültürlülüğün ne anlama geldiğini, amaçlarına nerede ulaştığını ve nerede ulaşmakta başarısız olduğunu ve de gelecekte ne tür koşullar altında gelişme ihtimali olacağını bildiğimizden emin olmamız lazım.

A. Çok Kültürlülüğün Yükselişi ve İnişi

“Çok kültürlülüğün yükselişi ve inişi” üst anlatısı günümüzdeki tartışmaların mühim özelliklerini işe yarar bir şekilde elinde tutuyor. Yine de bazı bakımlardan yanıltıcı ve karşı karşıya kaldığımız gerçek zorlukları ve fırsatları belirsizleştirir. En basit haliyle, bilinen ustaca anlatı şu şekildeydi:¹

¹ Bunun Batı demokrasilerine uyduğunu iddia eden “çıkış ve iniş” in etkili bir şekilde akademik olarak ele alındığı (eserler) için bkz. Brubaker 2011; Joppke 2004. Ayrıca

- 1970'lerden 1990'ların ortalarına kadar Batı demokrasilerinde birçok çok kültürlülük politikası ve azınlık hakları vasıtasıyla artan bir şekilde çeşitliliğin tanınması ve uyumuna doğru bariz bir eğilim vardı. Bu politikalar pek çok devlette hem devlet seviyesinde hem de uluslar arası organizasyonlar seviyesinde destekleniyordu ve üniter ve homojen bir millet olmakla ilgili eski fikirlerin reddini içeriyordu.

- Ancak 1990'ların ortalarından beri çok kültürlülüğün geri teptiğini ve gerilediğini ve millet inşa etme fikirlerinin, ortak değerlerin ve kimliğin ve üniter vatandaşlığın yeniden doğrulandığını hatta "asimilasyonun geri döndüğünü" görüyoruz.

- Bu gerileme kısmen çoğunluk grubunun arasındaki, çeşitliliğin uyumunun "çok ileri gittiği" ve onların yaşam biçimini tehdit ettiği korkularından kaynaklanıyor. Bu korku genelde yerlileri tutan (nativist) ve popülist sağcı politik hareketlerin yükselişiyle kendisini gösterir. Eski "Danimarka Danimarkalılarıdır" fikirlerini savunan Danimarka Halkının Partisi'nin hareketi buna bir örnektir.

- Fakat gerileme aynı zamanda orta-sol arasında yaygın olan, kendilerine yardım edilmesi amaçlanan kişilere- yani azınlıkların kendisine- çok kültürlülüğün faydası olmadığına çünkü onların sosyal, ekonomik ve politik dışlanmalarının altında yatan kaynakları ele almakta başarısız olduğuna ve onların sosyal izolasyonlarına istemeden de olsa katkıda bulunduğuna yönelik bir inancı yansıtır. Bunun sonucunda, Avrupa'daki sosyal demokrat partiler gibi başta çok kültürlülüğü savunan orta-sol politik hareketler bile ondan geri adım attılar ve "sivil toplumun", "toplumsal bütünleşmeyi", "ortak değerleri" ve "paylaşılan vatandaşlığı" vurgulayan bir söyleme geçtiler.²

- Vatandaşların sivil toplumla bütünleşmesine (entegrasyonuna) dair sosyal demokrat söylem radikal sağ söyleminden daha kapsayıcı bir millî kimlik geliştirilmesi ve ırkçılık ve ayrımcılıkla savaşılmaya gerektiğinin vurgulanmasıyla ayrılmakta, kendisini çok kültürlülük retoriğinden (belagat, konuşma sanatı) ve politikalarından uzak tutuyor. "Çok kültürlülük sonrası" terimine genellikle bu yeni yaklaşıma işaret etmek için başvurulur. Bu yaklaşım bir yandan milliyetçi ideolojileri homojenleştirmenin baskıcı bir şekilde yeniden doğrulanmasından kaçınırken denenmemiş ya da yanlış yönlendirilmiş çok kültürlülüğün sınırlarını aşmayı amaçlamaktadır.³

Hollanda (Entzinger 2003; Koopmans 2006; Prin and Slijper 2002), Britanya (Hansen 2007; Back et al 2002; Vertovec 2005); Avustralya (Ang and Stratton 2001) ve Kanada (Wong ve ark. 2005) gibi ülkelerde çok kültürlülüğün "düşüşü", "gerilemesi" ya da "krizi" ile ilgili birçok rapor vardır.

² Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin bu meselelere olan tavrıyla ilgili genel bir bakış için bkz. Cuperus ved. 2003.

³ Onu radikal sağın "çok kültürlülük karşıtılarından" ayıran ilerleme taraftarı entelektüellerin "çok kültürlülük sonrasına" verdikleri referanslar için bkz. Alibhai-Brown 2000, 2004 (Birleşik Krallık örneğine bkz); Jupp 2007 (Avustralya örneğine bkz); King 2004; Hollinger 2006 (ABD örneğine bkz).

II. Çok Kültürlülük Nedir?

A. Yanıltıcı Bir Model

Çok kültürlülük sonrası literatürünün çoğunda, çok kültürlülük etno-kültürel çeşitliliğin iyi hissettiren, vatandaşları çok etnik grubun yaşadığı bir toplumda bir dizi adeti, geleneği ve müziği tanımaya ve kucaklamaya teşvik eden bir kutsaması olarak karakterize edilir. Alibhai-Brown buna Britanya'daki çok kültürlülüğün "3S" modeli ismini verir: sariler, samosalar ve "steel drum"lar (çelik variller).⁴

Çok kültürlülük etnik grupların bu aşına olunan kültürel göstergelerini-kiyafetlerini, mutfakını ve müziğini- alır ve onlara mensup olanlar tarafından korunması gereken ve diğerleri tarafından da güvenli bir şekilde kültürel gösteriler olarak tüketilecek otantik kültürel pratikler olarak bakar. Böylece onlar çok kültürlü okul müfredatında öğretilirler, çok kültürlü festivallerde sahnelenirler ve çok kültürlü medya ve müzelerde gösterilirler vb.

Çok kültürlülüğün bu kutsayıcı modeli birçok eleştiriye hedef olmuştur. Yapılan eleştiriler şunlardır:

- Ekonomik ve politik eşitsizlik meselelerini görmezden geliyor. Bütün İngilizler Jamaika'nın çelik varillerinden ya da Hintlilerin samosalarından zevk alsa bile, Britanya'daki Karayiplilerin ve Güney Asya toplumlarının karşı karşıya kaldıkları gerçek sorunları- işsizlik problemleri, eğitimdeki başarısızlık, yerleşim alanlarının ayrı olması, düşük İngilizce becerileri ve politik marjinalleşme- çözmek için bir işe yaramaz. Bu ekonomik ve politik meseleler sadece kültürel farkları yücelterek çözülemez.

- Kültürel farkların anlaşılmasının teşvik edilmesi (meşru) amacıyla alakalı olarak bile, her gruba "özel" "otantik" kültürel pratiklerin yüceltilmesine odaklanmak potansiyel olarak tehlikelidir. Öncelikle, belirli bir grup içinde geleneksel olarak pratik edilen bütün adetler kutsanmaya değer olmayabilir ya da zoraki yapılan evlilikler gibi kendilerine yasal olarak tolerans gösterilmeyebilir. Bu riskten kaçınmak için, çok kültürlülüğü yüceltmenin odak noktası olarak zararsız pratikleri- mutfak ya da müzik gibi- seçmeye yönelik bir eğilim vardır. Bu pratikler daha büyük olan toplumun üyeleri tarafından zevkle tüketilebilir ama bu durum kültürel ve dini değerlerdeki farklardan kaynaklanabilecek gerçek zorlukların görmezden gelinmesiyle kültürel farkların önemsizleştirilmesi ya da Disneyleştirilmesi riskini taşır.⁵

- Üçüncüsü, çok kültürlülüğün 3S modeli grupların dışarıya sınıksız kapalı ve statik, her biri kendi farklı pratiklerini üreten gruplar olarak algılanmasını teşvik edebilir. Çok kültürlülükle insanların kendi adetlerini paylaşmaya cesaretlendirilmesi istenmiş olabilir ama her bir grubun kendi ayırt edici adetleri olduğu varsayımı kültürel adaptasyon ve karışma süreçlerini göz ardı etmekte, ortaya çıkan kültürel ortak özellikleri görünmez kılıyor ve dolayısıyla potansiyel olarak azınlıkların sonsuza kadar "öteki" olarak algılanmasını pekiştirmektedir. Bu da sonuçta ön yargının ve basmakalıplaştırmanın (kalıba sokma) güçlenmesine ve genellikle etnik ilişkilerin kutuplaşmasına yol açabiliyor.

⁴ Alibhai-Brown 2000.

⁵ Bissoondath 1994.

- Dördüncüsü, bu model sonuç itibarıyla azınlık grupları içerisinde güç eşitsizliklerini ve kültürel sınırlamaları pekiştirebilir. Hangi geleneklerin “otantik” olduğuna ve onların nasıl yorumlanıp gösterilmesi gerektiğine karar verirken, devlet genelde grup içindeki geleneksel elitlere- tipik olarak yaşlı erkeklerle- danışır ve bu geleneksel pratiklere (ve geleneksel elitlere)- mesela “iyi bir Müslüman’ın” nasıl davranması gerektiği konusunda- farklı fikirleri olan içsel reformcuların nasıl meydan okuduklarını göz ardı eder. Bu sebeple “kültürel yazıları” sorgulamaya ya da tartışmaya izinli olmadıkları gerekçesiyle insanları hapsedebilir.

Çok kültürlülük-sonrası yanlılarına göre, çok kültürlülüğün geriye çekilmenin (vazgeçmenin) ve politik katılımın ve ekonomik fırsatların kültürün tanınmasının sembolik politikasına üstünlüğünü, insan haklarının ve bireysel özgürlüğün kültürel geleneklere üstünlüğünü, kapsayıcı ortak milli kimlikler inşa etmenin ataların kültürel kimliklerinin tanınmasına üstünlüğünü ve kültürel değişimin ve kültürel karışmanın statik kültürel farklılıkların somutlaştırılmasına üstünlüğünü vurgulayan yeni vatandaşlık modeli arayışının asıl nedeni bu aksaklıkların artan bir şekilde tanınması.

3S çok kültürlülüğünün yükselişi ve inişiyile ilgili bu söylem şüphesiz bir çok okura tanıdık gelecektir. Fakat benim fikrime göre bu yanlıştır. Gerçekte bu son 40 senedir Batı demokrasilerinde gelişen çok kültürlülük realitesinin bir karikatürü ve yüzleşmemiz gereken asıl meselelerden bir sapmadır. 3S modeli etnik farkları basite indirgeme şeklinde olan insanların doğal eğilimiyle ve global kapitalizmin kozmopolit kültürel ürünleri satma mantığıyla ilgili önemli bir şey elinde tutar fakat 1960 sonrası hükümetlerin çok kültürlülük politikalarının özelliklerini elinde tutmaz, oysa ki o politikaların daha karmaşık tarihi kaynakları ve politik amaçları vardır.

B. Bağlamı İçinde Çok Kültürlülük

Çok kültürlülüğü tarihsel bağlamına oturtmak önem arz etmektedir. Bir taraftan insanlık kadar eskidir. Farklı kültürler bir arada yaşamanın yollarını bulmuşlardır ve çeşitliliğe olan saygı Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihteki imparatorlukların bilindik bir özelliği olmuştur. Ama “yükselişi ve inişi” olduğu söylenen çok kültürlülük türü ilk olarak 1960’ların sonunda ortaya çıkan daha spesifik bir tarihi fenomendir (olgudur). Bu zamanlama önemlidir çünkü bizim çok kültürlülüğü savaş sonrası dönemin daha büyük sosyal dönüşümleri kapsamında konumlandırmamıza yardımcı olur.

Daha spesifik olarak, çok kültürlülük etnik ve ırksal çeşitlilikle bağlantılı olarak daha büyük olan insan hakları reformunun bir parçasıdır. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, Batı’daki etno-kültürel ve dinsel çeşitlilik bir dizi dar görüşlü ve antidemokratik hiyerarşi ilişkileri tarafından karakterize ediliyordu.⁶ Bu ilişkiler açık açık bazı halkların ve kültürlerin üstünlüğünü ve onların diğerlerini yönetme hakkı olduğunu öneren ırkçı ideolojiler tarafından haklı gösterili-

⁶ Bu ilişkilere fetheden ve fethedilen, kolonize eden ve kolonize edilen, efendi ve köle, yerli ve yerleşimci, ırk ayrımcılığı yapılan ve damgasız, standartlaştırılmış ve normalin dışında, ortodoks ve kâfir, medeni ve ilkel ve müttefik ve düşman arasındaki ilişkiler de dâhildir.

yorlardı. Bu ideolojiler Batı dünyasında geniş bir kabul gördüler ve hem iç hukuku (örneğin ırksal olarak yanlı göçmenlik ve vatandaşlık politikaları) hem de yabancı politikaları (örneğin denizaşırı kolonilerle bağlantılı olarak) desteklediler.

Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya Hitler'in bu tür ideolojileri fanatik ve canice kullanımına karşı çıktı ve BM kararlı bir şekilde, ırkların ve halkların eşitliği ideolojisinin lehine olacak şekilde onları reddetti. İnsanların eşit olduğuna dair bu yeni varsayım daha eski hiyerarşilerin kalıcı mevcudiyetine ve devam eden etkilerine karşı koymak için tasarlanmış bir politik hareketler serisine yol açtı. Bu hareketlerde üç tip "dalga" belirleyebiliriz: (a) 1948'den 1965'e kadarki süre içinde yoğunlaşan koloni karşıtlığı için mücadele; (b) farklı ırkların farklı yerlerde yaşamasına ve ırksal ayrımcılığa karşı verilen mücadele ve (c) 1960'ların sonunda ortaya çıkan, çok kültürlülük ve azınlık hakları için verilen mücadele.

Bu hareketlerin her biri daha önceki etnik ve ırksal hiyerarşilerin mirasına karşı çıkmak için insan hakları reformundan ve onun ırkların ve halkların eşit olduğuna dair kurucu ideolojisinden yararlanır. Aslında, insan hakları reformunun burada iki rolü vardır: Mücadele için sadece bir ilham kaynağı değildir. Aynı zamanda bu mücadelenin izin verilebilir amaçları ve araçları üzerinde bir sınırlayıcılığı vardır. Tarihsel olarak dışlanmış ya da damgalanmış gruplar eşitlik adına eski hiyerarşilere karşı mücadele verdikleri derecede, kendilerinin kadınları, eşcinselleri, karışık ırklardan insanları, dinsel muhalifleri ve bunun gibi grupları dışlama ya da baskı altında tutma geleneklerinden feragat etmek zorundalar. İnsan haklarının çerçevesi ve daha genel itibarıyla liberal-demokratik anayasacılığın çerçevesi bu mücadelelerin tartışıldığı ve ele alındığı kapsayıcı çerçeveyi sağlıyor.

Bu yüzden bu hareketlerin her birinin demokratik "vatandaşlaştırma" sürecine, yani daha evvelki hiyerarşik ilişkiler listesini hem azınlık grupları ve devlet arasındaki dikey ilişki hem de farklı gruplara mensup olanlar arasındaki yatay ilişkiler bakımından liberal-demokratik vatandaşlık ilişkilerine çevirme sürecine katkıda bulunduğu görülebilir. Geçmişte genellikle bu vatandaşlaştırma sürecine katılmanın tek yolunun farklılıktan uzak tek bir vatandaşlık modelini bütün bireylere empoze etmek olduğu varsayıldı. Ancak 1960'larda ortaya çıkmış olan çok kültürlülük fikirleri ve politikaları bu karışık tarihin kaçınılmaz ve uygun bir şekilde gruplara göre farklılık gösteren etno-politik hak iddialarını ortaya çıkardığı varsayımından başlar. Vatandaşlaştırmanın anahtarı bu farklı iddiaları bastırmak değil, onları insan hakları dili, vatandaşlık hakları ve demokratik sorumluluk yoluyla filtrelemek ve çerçevlendirmektir. Çok kültürlülük hareketlerinin yapmaya çalıştığı da işte budur.

Sonuçta ortaya çıkan çok kültürlülük reformlarının tam karakteristik özelliği her birinin karşı karşıya kaldığı farklı tarihe uygun düşecek şekilde gruptan gruba değişiklik arz eder. Hepsi ikinci dalganın temelini oluşturan ayrımcılık karşıtlığı prensibiyle başlar ama diğer dışlama ya da damgalama şekillerine karşı çıkacak şekilde onun ötesine geçer. Birçok Batı ülkesinde bariz bir biçimde devletin desteklediği etnik, ırksal ya da dinsel azınlıklara karşı yapılan ayrımcılık 1960'lara ve 70'lere gelindiğinde ikinci insan hakları mücadelesi dalgasının etkisiyle birlikte büyük oranda ortadan kalkmıştır. Fakat etnik ve ırksal hiyerarşilerin varlığına dair deliller hala yerli yerinde duruyordu. Hala

da ekonomik eşitsizliklerle de ölçülse, politik anlamda yetersiz temsille, sosyal damgalamayla ya da kültürel görünürlükle de ölçülse, birçok toplumda bu deliller açık bir şekilde görünür olmaya devam ediyorlar. Bu kalıcı eşitsizliklerin ortadan kalkmasına yardımcı olmaları için çok kültürlülüğün farklı modelleri geliştirilmiştir.

Benim bu makaledeki odak noktam (kalıcı olarak yerleşmiş olan) göçmen gruplarıyla ilgili olarak çok kültürlülük⁷ ama çok kültürlü vatandaşlık için verilen mücadelelerin tarihsel azınlıklar ve yerli halklarla bağlantılı olarak ortaya çıktığıdır.⁸

C. Çok Kültürlülük Politikalarının Evrimi

Göçmenler için çok kültürlülük durumu daha büyük olan, Batı demokrasilerindeki “etnik canlanmanın” sadece bir yönüdür.⁹ Bu demokrasilerde ki farklı azınlık türleri yeni ve ayrımcılık karşıtı önlemlerle tanınmanın ve uyumun pozitif formlarını birleştiren çok kültürlü vatandaşlık formları için mücadele etmişlerdir. Göçmen grupları için çok kültürlü vatandaşlık açık bir şekilde yerel halklar ve milli azınlıklar için aynı tür hak iddialarını içermez. Göçmen grupları genelde toprak hakları, toprak özerkliği ya da resmi dil statüsü arayışında olmazlar. O halde göçmen gruplarına ilişkin olarak çok kültürlü vatandaşlığın anlamı nedir?

“Çok Kültürlü Politika İndeksi” çok kültürlülük politikalarının (ÇKP) sürecini karşılaştırmalı araştırmayı mümkün kılan standart bir format içinde ölçme teşebbüsüdür.¹⁰ İndeks aşağıdaki sekiz politikayı (uygulamayı) göçmen-

⁷ Kısaca bazı Avrupa ülkelerinde kalıcı göçmenlerin dâhil edilmesine yönelik değil de geçici göçmenlerin kendi ülkelerine dönmelerini garanti eden bir “çok kültürlülük” modeli vardı. Örneğin, Almanya’da ana dilde eğitim başlangıçta “bir azınlık hakkı” olarak değil de “misafir işçilerin çocuklarının kendi ülkelerine yeniden entegre olmaları için verilen bir hak olarak” sunulmuştu. (Schönwälder 2010: 160). Tabii ki göçmenlerin kendi ülkelerine dönmeleri gereken yabancılar oldukları varsayımı üzerine inşa edilen bu tür bir “geriye dönüş yanlısı” çok kültürlülüğün göçmenlerin buraya ait oldukları varsayımı üzerine inşa edilen ve onları daha çok evlerindelermiş gibi hissettirmeyi amaçlayan çok kültürlülük politikalarıyla bir alakası yoktur. Benim üzerinde durduğum çok kültürlülük ikincisi ve ben bunun merkezde yeni vatandaşlık ilişkileri oluşturmakla ilgili olduğu görüşümdedir.

⁸ Yerli halklarla ilgili olarak- örneğin Yeni Zelanda’daki Maoriler, Kanada ve Avustralya’daki Aborjinler, Amerika’daki Kızılderililer, İskandinavya’daki Samiler, ya da Grönland’daki Inuitler için- 1960’ların sonundan itibaren toprak mülkiyeti hakları, kendi kendini yönetme hakları, örfi hukukun tanınması ve politik danışmayı da içeren yeni çok kültürlü vatandaşlık modelleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca devletin çatısı altındaki milli gruplarla bağlantılı olarak- İspanya’daki Basklar ve Katalanlar, Belçika’daki Flamanlar ve Walloonlar, İngiltere’deki İskoçlar ve Galler, Kanada’daki Quebec’liler, Güney Tirol’deki Almanlar ve Finlandiya’da İsveçliler gibi- federal ya da yarı federal bölge özerkliği, bölge bazında ya da devlet seviyesinde resmi dil statüsü ve merkezi hükümette ya da anayasa mahkemelerinde temsil edinme garantisi gibi politikaları içeren yeni çok kültürlü vatandaşlık modelleri görmekteyiz.

⁹ Smith, 1981.

¹⁰ Bu indeksi Keith Banting ve ben geliştirdik ve ilk olarak Banting ve Kymlicka, 2006’da yayımlandı. Bu makalede tartışılan birçok fikir bizim birlikte çalışmamızın sonucudur.

ler için çok kültürlülük politikalarının en yaygın ya da sembolik formları esas olarak alır:¹¹

1. Çok kültürlüğün merkezi ve/veya bölgesel seviyede ve belediye seviyesindeki anayasa, mevzuat ya da parlamento tarafından onayı;
2. Çok kültürlülüğün okul müfredatında benimsenmesi;
3. Kamu medyası ya da medya için lisans alınırken etnik temsilin/hassasiyetin dâhil edilmesi;
4. Kıyafete yönetmelikte ya da yasalarla veya davalarla muafiyet tanınması;
5. Çifte vatandaşlığa izin verilmesi;
6. Kültürel aktiviteler için etnik grup organizasyonlarına maddi destek sağlanması;
7. İki dilde eğitimin ya da ana dilde dersin finansmanının sağlanması;
8. Dezavantajlı (zor durumda) konumda olan göçmen grupları için pozitif ayrımcılık yapılması.¹²

Diğer politikalar indekse eklenebilir (veya çıkartılabilir) ama ben 20. yüzyılın son birkaç on yıllık diliminde Batı demokrasilerinde fark edilebilir bir “çok kültürlülüğe dönüş” olduğuna ve hem eleştirenler hem de savunanlar tarafından bu dönüşün bir sembolü olarak görülen birçok kamu politikasını tespit edebileceğimize inanıyorum. Yukarıda listelenen bu sekiz politika göstergelerinin her birinin amacı; liberal-demokratik devletlerin çok kültürlülüğe doğru bir dönüş yapıp yapmama ve göçmen gruplarıyla ilgili olarak daha çok kültürlü vatandaşlık modelleri geliştirip geliştirmeme konusunda seçim yapmakla karşı karşıya kaldıkları bir politika boyutunu yakalamaktır.

Göçmenler için çok kültürlülüğün esaslı yerel halklar ve milli azınlıklar için olanından bariz bir şekilde farklı olsa da, her biri daha önceki hiyerarşilerin miraslarından kurtulmak ve daha adil ve daha kapsayıcı demokrasilerin inşasına yardımcı olmak için bir araç olarak savunulmuştur.

Bu yüzden benim görüşüme göre çok kültürlülük her şeyden önce insan hakları ideallerine dayanan ve eski gayri medeni ve antidemokratik hiyerarşi ve dışlama ilişkilerinin yerine geçen yeni demokratik vatandaşlık modelleri geliştirmekle ilgilidir. Elbette ki çok kültürlülüğün vatandaşlaştırma şeklinde açıklanması değişmeyen kültürel farkların yüceltilmesinin 3S çok kültürlülüğü olarak açıklanmasından önemli ölçüde farklıdır. 3S açıklaması; çok kültürlülük politik ve ekonomik eşitsizlik meselelerini ihmal edecek şekilde mutfaktaki, kıyafetlerdeki ve müzikteki farklılıkları göstermek ve tüketmekle ilgiliyken, va-

---

¹¹ Bütün çok milliyetli indekslerde olduğu gibi, standardizasyon ve yerel farklara hassasiyet arasında bir dengeleme var. “Çok kültürlülük politikası”nın evrensel çapta kabul görmüş bir tanımı yoktur. Çok kültürlülük politikalarını ayrımcılık karşıtı politikalar, vatandaşlık ve entegrasyon politikaları gibi onlarla yakından bağlantılı politika alanlarından kesin hatlarla ayıran bir çizgi de yoktur. Farklı ülkelerin (ya da aynı ülke içindeki farklı yetkililerin) bu çizgiyi farklı yerlere çizmesi kuvvetle muhtemel ve bu yüzden tartışmalı olması da muhtemeldir.

¹² Bu politikaların daha detaylı bir tanımı ve bizim onları indeks içine alma sebeplerimiz için bkz. Çok Kültürlülük Politikaları İndeksi www.queensu.ca/mcp. Sitede bizim ayrıca hazırladığımız yerel halklar ve milli azınlıklar için ÇKPlar İndeksi de mevcuttur.

tandaştırma açıklaması; tam olarak resmi eşitsizliğin sona ermesinden sonra hala varlığını devam ettiren, derinlerde gömülü eşitsizlikleri aşmak için yeni vatandaşlık ve politik ilişkiler inşa etmekle ilgili olduğunu söylüyor.

Bu açıklamalardan hangisinin çok kültürlülüğe dair Batı tecrübesini daha doğru bir şekilde tarif ettiğini belirlemek önemli. Çok kültürlülüğün düşüşünü kutlamak mı yoksa buna hayıflanmak mı gerek diye karar vermeden önce, öncelikle çok kültürlülüğün aslında nasıl oluştuğunu bildiğimizden emin olmamız lazımdır. 3S açıklaması üç temel sebepten ötürü yanlıcıdır.¹³

Öncelikle, çok kültürlülüğün sadece ya da temelde sembolik kültürel politikalarla ilgili olduğu iddiası mevcut politikaların yanlış bir şekilde okunmasına bağlıdır. Yerel halklara da baksak, milli azınlıklara ya da göçmen gruplarına da baksak, çok kültürlülük politikalarının ekonomik, politik, sosyal ve kültürel boyutları birleştirdiği hemen anlaşılır. Azınlıklar (haklı olarak) kültürlerinin tarihsel damgalanmasına karşı çıkarlarken, göçmenler için çok kültürlülük aynı zamanda politik güce ve ekonomik fırsatlara- mesela pozitif ayrımcılık politikaları, politik danışma mekanizmaları, etnik self-organizasyonun finansal anlamda desteklenmesi ya da vatandaşlığa geçmenin kolaylaştırılması gibi- erişimle ilgili politikalar içerir. Her üç durumda da ÇKPLer kültürel tanınmayı, ekonomik yeniden dağıtım ve politik katılımı birleştirir.

İkinci olarak, çok kültürlülüğün evrensel insan haklarının önemini görmezden geldiği iddiası eşit olarak hatalı. Bilakis, gördüğümüz üzere, çok kültürlülüğün kendisi insan haklarına dayalı bir harekettir ve insan hakları prensiplerinden ve liberal-demokratik anayasacılıktan ilham almış, onlar tarafından sınırlanmıştır. Amacı; savaş sonrası insan hakları reformu tarafından gözden düşürülen geleneksel etnik ve ırksal hiyerarşilere karşı çıkmaktır. Bu şekilde anlaşıldığında, vatandaşlaştırma olarak çok kültürlülük azınlık gruplar içerisindeki aynı insan hakları devrimi tarafından gözden düşürülen dar görüşlü kültürel pratiklerin uyumu için bir destek sunmaz. Vatandaşlaştırma olarak çok kültürlülüğü desteklememize neden olan aynı insan hakları temelli sebepler aynı şekilde insan haklarını ihlal eden kültürel pratiklerin reddine neden olan sebepler. Ve gerçekten de Batı demokrasilerinde gördüğümüz budur. Her nerede çok kültürlülük benimsenirse, daha geniş bir insan hakları normlarına bağlılık ve liberal-demokratik anayasal düzenin kapsayıcı prensiplerine uyma vardır. Hiçbir Batı demokrasisi göçmen gruplarını zoraki evlilik, din değiştirme suç haline getirilmesi ya da klitoris kesilmesi (kadının sünnet edilmesi) gibi pratikleri devam ettirecekleri şekilde insan hakları anayasal normlarından muaf tutmamıştır.

Ve bu sonuçta çok kültürlülüğün kültürel değişim realitesini inkâr ettiği iddiasındaki kusurlara işaret etmektedir. Bunun aksine, vatandaşlaştırma olarak çok kültürlülük hem azınlıklar hem de çoğunluklar için büyük oranda (ve kasti bir şekilde) dönüştürücü bir projedir. Hem baskın grupların hem de tarihsel olarak bağlı (kontrol altında olan) grupların yeni pratikler yapmalarını,

¹³ Bu açıklamanın daha detaylı bir savunması için lütfen bkz. Kymlicka 2007: 3-5. Bölümler

yeni ilişkiler içine girmelerini ve yeni kavramları ve söylemleri kucaklamalarını talep eder, ki bunların hepsi halkların kimliklerini ciddi biçimde dönüştürür.¹⁴

Bunu düşünmenin bir yolu insan hakları reformunun iki uçlu bir kılıç olduğunu kabul etmektir. Bu devrim etno-kültürel grupların eskiden kalma hiyerarşilere karşı çıkmaları için politik zemin hazırlamıştır ama aynı zamanda grupların hak iddialarını çok spesifik bir dille, yani insan hakları, vatandaşlık hakları liberalizmi ve demokratik anayasacılık diliyle ortaya koymalarını gerektirmiştir.

Bu her bir ülkede tarih boyunca baskın olan ve ırksal üstünlük fantezilerinden vazgeçmek, devlete ayrıcalıklı bir şekilde sahip oldukları iddialarını bırakmak ve kamu kurumlarını sadece kendi milli imajına göre (tipik olarak beyaz/Hıristiyan) şekil verme teşebbüslerini terk etmek zorunda kalan milletlerin durumunda açıktır. Aslında çok kültürlülüğün “kurumlardaki uzun yolculuğunun” çoğu tam olarak bu kökleri derin olan, tarih boyunca azınlıkları dışlayan ya da damgalayan geleneklerin, adetlerin ve sembollerin belirlenmesini ve onlarla savaşılmamasını içeriyor. Çoğunluk kimliklerinde ve pratiklerinde bu durumun gerektirdiği dönüşümlerle ve bunun yaratabileceği ters tepkilerle ilgili çok fazla şey yazılmıştır.¹⁵

Fakat çok kültürlülük politikaları tarihsel olarak bağlı olan grupların kimliklerini ve pratiklerini eşit derecede dönüştürür. Bu grupların birçoğunun kendi etnik ve ırksal önyargı, anti-Semitizm (Yahudi aleyhtarlığı), kast ve cinsiyet dışlaması, dinsel zafer gösterisi ve politik otoritercilik tarihleri vardır ve bunların hepsi liberal-demokratik çok kültürlülük normları tarafından yasadsız hale getirilirler.¹⁶ Dar görüşlü ve antidemokratik eğilimleri olanlar sadece çoğunluk nüfusuna ait değildir.

Bu tür herkes için çok kültürlülük hem fırsatlar sunar hem de karşılına zorluklar çıkarır. Bu politikalar dominant olmayan (baskın olmayan) grupların statülerini değiştirmeleri için açık erişim noktaları ve yasal araçlar sağlar. Ama bu erişimin bir bedeli vardır: İnsan hakları prensiplerini ve kişisel özgürlükleri, liberal-demokratik anayasacılığın prosedürlerini cinsiyet eşitliği, dinsel özgürlük, ırksal ayrımcılık yapılmaması, eşcinsel hakları, davaların ka-

---

¹⁴ Son otuz yıldan fazla zamandır kimlik politikalarında hiçbir şey kadınların ve erkeklerin kimlikleri, göçmenler ve eskiden beri var olanlar, yerliler ve yerli olmayanlar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Araplar ve Batılılar, Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar, kültürel azınlıklar ve çoğunluklar, heteroseksüeller ve homoseksüellerin kimliklerinden daha fazla değişmedi.

¹⁵ İngiltere ve Kanada’da çok kültürlülüğe karşı “beyazların ters tepkileri” ile ilgili bir tartışma için bkz. Hewitt, 2005; Hansen, 2007.

¹⁶ Baskın grup karşısında bağlı (tabi olma) statülerine karşı çıkmak isteyen ama aynı zamanda diğer gruplardan üstün olduklarını iddia eden gruplar var. Mesela Kanada’da bazı Doğu Asyalı gruplar maruz kaldıkları ırkçılığı protesto ediyorlar ama Aborijin kökenli Kanadalılara karşı gösterdikleri ırkçılık seviyesi beyaz Kanadalılardan fazla. Hindistan’dan gelen, bazı üst kasta mensup Hintliler beyazların onları tam olarak kabul etmemesini kınıyorlar ama kendi ülkelerinden gelen daha düşük kasta mensup göçmenlerle bağlantıya geçmekten kaçınıyorlar. Bazı Kuzey Afrikalı adamlar iş piyasasındaki ayrımcılığa karşı çıkıyorlar ama kadınları işe almayı ya da kadın patron için çalışmayı reddediyorlar. Bu liste daha da uzatılabilir.

nuni esaslara uygun yürütülmesi ve bunun gibi şartların garantileriyle birlikte kabul etmektir. Bağınaz bir şekilde dışlanmalarına karşı çıkmak için çok kültürlülük politikalarına başvurabilirler ama aynı politikalar kapsayıcı olmaları görevini onlara empoze etmektedir.

III. Pratikte Çok Kültürlülük

Şu ana kadar çok kültürlülük için verilen mücadelenin altında yatan istekler üzerinde durdum, fakat pratikte işe yarıyorlar mı? Başarılar mı yoksa başarısızlar mı? Gerçekten de etnik ve ırksal hiyerarşilere başarılı bir biçimde karşı koyup daha demokratik vatandaşlık ilişkileri oluşturabildiler mi? Buna güvenli, fakat sıkıcı bir cevap vermek gerekirse, henüz yeterli kadar verimiz olmadığı şeklinde olur.¹⁷ Bu kısmen ÇKPlerin etkisini göçmen seçme kuralları ya da iş piyasası düzenlemeleri gibi diğer nedensel faktörlerden ayırmanın zorluğunu yansıtır.¹⁸ Verilerin eksikliğini kabul etmekle beraber, son zamanlarda yapılan araştırmaların ilgi çekici sonuçları olduğunu söylemek gerek.

A. Kanada'nın Başarı Hikâyesi

ÇKPlerin etkisini izole etmeye çalışan az sayıdaki araştırmalardan biri Irene Bloemraad (2006) tarafından yapıldı. Bloemraad bu çalışmada Boston'daki ve Toronto'daki Vietnamlı göçmenlerin entegrasyonunu karşılaştırdı. Bu mukayesenin ilginç bir özelliği iki grubun bu ülkelere gelmeden önceki karakteristik özelliklerinin aslında benzer olması. Aynı zamanda, aşağı yukarı aynı eğitim, varlık, dil becerileri vb. seviyeleriyle geldiler. Buna rağmen Vietnamlılar Toronto'da Boston'da olduklarından daha etkili bir şekilde politik anlamda entegre oldular. Bloemraad, Kanada çok kültürlülüğünün bunun açıklamasında merkezi bir rolü olduğunu söylüyor. Kanada'nın ileriye yönelik öngörülere dayalı ÇKPleri Vietnamlıların katılımlarının olumlu karşılandığı net sembolik mesajını verdi ve ayrıca bu toplumun self-organizasyonu (kendi kendine organize olması) ve politik temsili için somut maddi ve lojistik destek modelleri sağlamıştır. Bloemraad'ın çalışması ayrıca bu iki şehirdeki Portekiz toplumu ile ilgili olarak da benzer bir sonuç ortaya koydu. Aynı şekilde Portekiz'den gelenler benzer özelliklerle oralara gitmiş olsalar da Toronto'da Boston'da olduklarından daha fazla politik olarak entegre olmuş durumdadır.

Bu Kanada'nın nispi başarı öyküsü olarak nitelendirebileceği bulgusuna bir örnektir. Kanada göçmen kökenli etnik gruplara karşı resmi bir çok kültürlülük politikası benimseyen ilk Batılı ülkeydi ve anayasasında çok kültürlülüğü yücelten tek ülke. Eğer ÇKPlerin ters ya da istenmeyen etkileri olursa, bu etkiler ilk ve en net olarak Kanada'da görülür. Ama yine de araştırmalar şunları ortaya çıkarmıştır:

¹⁷ Bu gerçekten de son zamanlarda yapılan ve ÇKPlerin etkilerinin büyük oranda bilinmez olduğu konusunda ısrarcı olan birçok değerlendirmede varılan sonuç. Marc, 2008, 2009.

¹⁸ Reitz'in söylediği gibi, çok kültürlülüğün akademik tartışmaları çok geniş bir alanda yapılırsa da, "gerçek bir değerlendirme yok. Bu tür bir değerlendirme için gerekli olan temel yok." Reitz, 2009: 13.

- Diğer Batı demokrasileriyle kıyaslandığında, Kanada'daki göçmenlerin vatandaş olmaları,¹⁹ oy vermeleri ve aday olmaları²⁰ ve seçilmeleri²¹ kısmen Kanada'daki seçmenlerin bu tür adaylara karşı ayrımcılık yapmamalarından dolayı daha olasıdır.²²
- Batılı muadilleriyle karşılaştırıldıklarında, göçmenlerin çocuklarının eğitimlerinin neticeleri daha iyidir²³ ve bütün Batı toplumlarındaki göçmenler becerilerini işe çevirmede "etnik cezalandırmadan" muzdarip olsalar da, bu etnik cezalandırmanın boyutu Kanada'da en düşük seviyededir.²⁴
- Batı demokrasileriyle mukayese edildiklerinde, Kanadalıların göçün faydalı olduğunu söylemeleri daha muhtemel²⁵ ve Müslümanlar hakkında önyargılı fikirlerinin olması daha az olasıdır.²⁶ Diğer ülkelerde etnik çeşitliliğin güven ve sosyal kapital seviyelerini aşındırdığı görülse de, bu bağlamda bir "Kanada istisnasından" söz etmek mümkündür.²⁷

Kanada'nın bu alanlardaki nispi başarısı yaygın olarak kabul edilse de, şüpheciler çok kültürlülüğün bu nispi başarıda herhangi bir önemli rolü olup olmadığını sorgularlar. Eleştirenler bazen Kanada'nın entegrasyon sicilinin Kanada'nın göçmenlerinin diğer ülkelerdeki göçmenlerden daha üstün becerilere sahip olmaları ve nispeten açık bir iş piyasası olması gerçeği gibi diğer faktörlerle açıklandığını öne sürerler. Bir başka deyişle, göçmenler beraberlerinde yüksek seviyede insan sermayesi getiriyorlar ve bu insan sermayesini diğer ülkelerle karşılaştırıldığında iş piyasasında daha kolay bir şekilde kullanıyorlar. Bu görüşe göre, ÇKPlerin Kanada'daki başarılı göçmen entegrasyonuna bir katkısı yok ve aslında buna engel de teşkil edebilir.²⁸

Kanada'nın göçmen politikasında seçicilik önem arz etse de, Bloemraad'ın çalışması da aralarında olmak üzere az önce alıntılıdığım çalışmaların birçoğunun göçmenlerin beceri seviyesini kontrol ettiğini belirtmek gerekiyor. Bloemraad'ın çalışmasına göre beceri seviyeleri göçten önce aynı olsa da Vietnamlılar Toronto'da Boston'dakinden daha iyi entegre oluyorlar. Gerçekten de, Kanada'nın nispi başarısı esasen nereye giderlerse gitsinler başarılı olma ihtimalleri fazla olan en yüksek becerilere sahip olan göçmenler seviyesinde değil. Kanada ve A.B.D. arasındaki "vatandaşlık farkı" ondan ziyade daha az kalifiye olan göçmenlerle bağlantılı olarak en bariz şekilde ortaya çıkıyor.

Ayrıca son zamanlarda yapılan pek çok araştırmalar, ÇKPlerin daha geniş göçmen entegrasyonu süreçlerinde oynayabileceği pozitif rolün netleşme-

---

¹⁹ Bloemraad, 2006.

²⁰ Howe, 2007.

²¹ Adams, 2007.

²² Black ve Erikson, 2006; Bird, 2009.

²³ OECD, 2006.

²⁴ Heath, 2006.

²⁵ Focus Canada, 2002.

²⁶ Focus Canada, 2006.

²⁷ Kazemipur, 2009; Harrell, 2009.

²⁸ Örneğin bkz. Goodhart, 2008.

sine yardımcı oldular. Bu araştırma ÇKPLerin iki geniş seviyede iş gördüğünü öne sürüyor: Bireysel kimlik ve kurumsal proje.

Bireysel seviyede, araştırmalar çok kültürlülüğün doğma büyüme Kanadalı olan vatandaşlar ve göçmenler arasında yüksek seviyede bir karşılıklı özdeşleşme olması için bir mecra sağladığını gösteriyor. Birçok ülkede, doğma büyüme orali olup güçlü bir milli kimlik ya da milli gurur duygusu olan vatandaşlar göçmenlere pek güvenmezler. Göçmenleri onların el üstünde tuttukları milli kimliklerine bir tehdit olarak görürler.²⁹ Ama Kanada'nın kendisini resmi olarak çok kültürlü bir devlet olarak tanımlaması gerçeği göçmenlerin, vatandaşların mensubu olmakla gurur duyduğu devletin bir parçası oldukları anlamına geliyor. Bu yüzden çok kültürlülük orada doğup büyüyen vatandaşlar için milli kimlikten göçmenlerle dayanışmaya geçmesi için bir bağlantı fonksiyonu olarak iş görür. Diğer taraftan, çok kültürlülük göçmenlerin sayesinde kendilerini Kanada'yla özdeşleştirdikleri ve gururlandıkları bir bağ da sağlar. Farklı başlangıç noktalarından başlayan, çok kültürlü Kanada milleti kavramıyla yüksek seviyede gurur ve özdeşleşmede bir birleşme vardır. Araştırmalar gösteriyor ki çok kültürlülüğün olmaması durumunda bu bağların kurulması daha zor ve milli kimliğin hoşgörüsüzlüğe ve yabancı düşmanlığına yol açması imkan dahilinde olduğunu gösterir.³⁰ Hakikaten de Kanada milli kimliğin göçmenliğin desteklenmesiyle pozitif korelasyon gösterdiği tek Batılı ülke olabilir ve bu bulgu çok kültürlülüğe referans verilerek açıklanması haricinde açıklanması güç bir bulgudur.³¹

Benzer bir dinamik (hareket) güven ve sosyal sermaye araştırmalarında bulunmuştur. Robert Putnam Amerika Birleşik Devletleri'nde etnik ve ırksal çeşitlilik arttıkça sosyal sermayenin azaldığı bulgusuna rastlamışsa da, ³² aynı durum Kanada'da gözlenmemiştir.³³ Özellikle çok kültürlülük politikasıyla yetiştirilen genç jenerasyon arasında buna rastlanmamıştır.³⁴ Onlar için çeşitlilik çok kültürlülük normları vasıtasıyla "normalleşmiştir."

Yakın zaman önce yapılan uluslar arası bir kültürel etkileşim araştırması çok kültürlülüğün sağlıklı bireysel kültür etkileşimi süreçlerinde oynadığı yapıcı rolü doğrulamıştır.³⁵ Pek çok araştırma göçmenlerin etnik kimliklerini yeni bir milli kimlikle birleştirebildikleri zaman hem psikolojik sağlık hem de sosyokültürel neticeler bakımından en iyi durumda olduklarını ortaya koymuştur. Akademisyenler genelde buna (göçmenlerin kendi etnik kimliklerini yeni bir milli kimliği benimsemek için terk ettikleri) "asimilasyon oryantasyonu" (asimilasyona yönelme) ya da (göçmenlerin kendi etnik kimliklerini korumak için yeni milli kimliği tanımadıkları) "ayrılma oryantasyonu"nun tersi olan "entegrasyon oryantasyonu" (bütünleşmeye yönelme) adını verirler. Çok kültür-

²⁹ Sides ve Citrin, 2007.

³⁰ Çok kültürlülüğün Kanada'da karşılıklı özdeşleşmeyi engellemekten ziyade nasıl kolaylaştırdığının bir tartışması için bkz. Uberoi, 2008; Esses vd., 2006.

³¹ Johnston vd., 2010; Lazcko, 2007.

³² Putnam, 2007.

³³ Kazemipur, 2009.

³⁴ Harrell, 2009.

³⁵ Berry vd., 2006.

lülük savunucuları çoktandır çok kültürlülük politikalarının bir entegrasyon oryantasyonunu teşvik edip mümkün kılacağını ileri sürmektedirler. Gerçekten de bu "çok kültürlülük hipotezi"³⁶ olarak bilinir. Göçmen azınlıklara mensup olanların kendi etnik kimliklerine açıkça saygı duyulması durumunda yeni kültürel kimlikle özdeşleşmeleri daha mümkün olacaktır.³⁷

Kurumsal seviyede, çok kültürlülüğün daha kapsayıcı ve hakkaniyetli kamu kurumları oluşturmada bir rolünün olduğu konusunda delilimiz de var. Örneğin Kanada'nın göçmen öğrencileri eğitmede nispi avantajını tespit eden OECD araştırması bu başarıdaki önemli bir faktörün okul nüfusundaki kültürel ve dilsel çeşitlilikle ilgili meseleleri çözmeyi hedefleyen, Kanada'da çok kültürlülük başlığı altında ortaya çıkan spesifik politikalar- olduğunu vurgulamıştır.³⁸ Bu politikalar (uygulamalar) göçmenlerin çocuklarının becerilere, eğitimlerine ve ebeveynin gelirine bakıldığında bile Kanada'da, neden daha başarılı olduklarının açıklanmasına yardımcı oluyor.

Aynı şekilde, çok kültürlülüğün Kanada'nın politik sürecini daha kapsayıcı yapmakta önemli bir rol oynadığı söylenmiştir. Bloemraad'ın çalışmasının gösterdiği gibi, ÇKPLer Vietnam toplumunun daha çabuk ve daha etkili bir şekilde başlıca Kanada kurumlarına katılımlarını teşvik etmiş ve mümkün kılmıştır. ÇKPLer bunu o toplumun self-organizasyonunu kolaylaştırarak, Kanada kurumlarına ve pratiklerine (uygulamalarına) aşına toplum liderleri kadroları yaratarak, yeni danışma ve katılım mekanizmaları ve daha dostane bir ortam oluşturarak yaparlar.

Kısacası, öyle görünüyor ki Kanada'nın nispi başarısı sadece göçmen alımındaki seçicilikten dolayı değil. Son zamanlarda yapılan birtakım araştırmalar Kanada'daki çok kültürlülük politikalarının ayrıca hem tavırlar, öz anlayış ve kimlikler üzerindeki bireysel seviyede etkileri yoluyla hem de kurumlar üzerindeki toplumsal seviyede etkileri yoluyla entegrasyonu, katılımı ve sosyal kaynaşmayı arttırmada pozitif bir rolü olduğunu ileri sürüyor.

B. Avrupa Tecrübesi

Diğer ülkelerde benzer sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığını-ya da ulaşıp ulaşılamayacağını - belirlemek daha zordur. ÇKPLerin etkilerini izole etmeye teşebbüs eden ve farklı devletleri inceleyen çok fazla güvenilir araştırma yok. Ancak Bloemraad'ın kendisinin ÇKPLerin uluslar arası etkisini test etmeye teşebbüs ettiğini söylemek gerekir. Çeşitlilik ve sosyal sermaye üzerine 19 ülkede yaptığı çalışma ÇKPLerin politik katılım ve sosyal sermaye üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu gösteriyor.³⁹ Kanada'yı bu örnek gruptan çıkarsak bile, ÇKPLer katılımı ve sosyal kaynaşmayla pozitif anlamda bağlantılıdır. Farklı devletleri inceleyen daha önceki çalışmalar çok kültürlülüğün önyargıyı azaltmak konu-

³⁶ Berry, Kalin ve Taylor, 1977.

³⁷ 13 ülkede 5000'den fazla genci inceleyen Etnokültürel Gençliğin Uluslar Arası Mukayeseli Çalışması (The International Comparative Study of Ethnocultural Youth) bu entegrasyon oryantasyonunun gelişimini teşvik eden politikaları olan ülkelerin daha iyi sonuçlar elde ettiklerini doğrulamıştır.

³⁸ OECD, 2006.

³⁹ Kesler ve Bloemraad, 2010.

sunda pozitif bir etkisi olduğunu, ⁴⁰ çocukların ÇKPLerin olduğu ülkelerde psikolojik anlamda daha iyi adapte olduğunu⁴¹ ve ÇKPLerin birlik ve yeniden dağılım üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu⁴² gösteriyor.

Bu verilerin ne kadar eksik olduğunu tekrar vurgulamam gerek. İleride yapılacak araştırmalar sonuçları çok büyük ihtimalle daha kalifiye hale getirecekler ve bu delil sadece genel eğilimlerle ilgili, evrensel kanunlarla ilgili değil. ÇKPLer genellikle uluslar arası çapta daha iyi sonuçlarla ilişkilendirilseler bile, bu ÇKPLerin bazı ülkelerde bazı meselelerle bağlantılı olarak kötü etkilerinin olabileceği ihtimaliyle de tutarlıdır. Bu aslında ÇKPLerin Hollanda'da göçmenlerin entegrasyonu üzerinde zararlı etkileri olduğunu savunan Ruud Koopmans'ın görüşüdür.⁴³ Bu iddiaya Koopmans'ın aslında başka politikalarından (örneğin iş piyasası politikalarından) kaynaklanan sorunlar için çok kültürlülüğü suçladığını düşünen diğer birçok Hollandalı akademisyen tarafından yoğun bir şekilde itiraz edilmektedir.⁴⁴ Ancak Koopmans'ın ileri sürdüğü gibi, ÇKPLerin Hollanda'da ters ve istenmeyen etkileri olduğu doğru olsa bile, farklı devletleri kapsayan araştırmalar bunun ÇKPLerin etkileriyle ilgili genel eğilim değil de bir Hollanda anomalisi olduğunu akla getiriyor. Eğer Kanada örneğinde ÇKPLerin her zaman ve her yerde başarılı oldukları sonucuna varamıyorsak, aynı şekilde Hollanda örneğinden de ÇKPLerin her zaman ve her yerde başarısız oldukları sonucuna varamayız. Şimdiye kadar toplanan veriler genel ama evrensel olmayan bir pozitif etkiyi ima etmektedir.⁴⁵

Kısacası, Batı'da çok kültürlülük eski etnik ve ırksal hiyerarşi modellerinin yerine yeni demokratik vatandaşlık ilişkilerini koyma aracı olarak ortaya çıktı ve kesin olmasa da bu amacı gerçekleştirme doğrultusunda mesafe kat ediyor olduğu konusunda birtakım veriler vardır.

IV. Çok Kültürlülüğten Geri Çekilme (Vazgeçme)

Fakat bu durum ortaya bir bulmaca çıkarmaktadır. Eğer çok kültürlülüğün sebep olduğu aksaklıklarla ilgili iddialar büyük oranda yanlışsa, o zaman

---

⁴⁰ Weldon, 2006.

⁴¹ Berry vd., 2006.

⁴² Banting ve Kymlicka, 2006; Crepaz, 2006.

⁴³ Koopmans, 2010; Ersanilli ve Koopmans 2011.

⁴⁴ Hollanda vakasında, göçmenlerin eskiden cömert bir refah devletine açık erişimleri vardı ancak nispeten kendilerine kapalı bir iş piyasasıyla karşı karşıyaydılar. Herhangi bir başka ülkede bu kombinasyon bazı doğma büyüme oralı olan vatandaşlar arasında göçmenlerin bir yük oldukları, verilenleri hak etmedikleri ve tembel oldukları, topluma verdiklerinden daha fazlasını aldıkları algısını oluşturabilir. Bu problemin sebebi çok kültürlülük değildir. Bu problem daha ziyade refah devleti ve iş piyasası yapılarından kaynaklanır, fakat Koopmans bu şartlar altında ÇKPLerin "biz"e "karşı" "onlar" zihniyetini pekiştirerek ve daha etkili bir entegrasyon için gerekli olan çeşitli tedbirleri zorlaştırarak problemi daha da büyütebileceğini ileri sürer. Bloemraad, ÇKPLerin bu neden-sonuç hikâyesinde gerçekten işleri daha da bozan bir faktör olduklarına dair şüphelerini belirtir (Bloemraad, 2011; ayrıca bkz. Duyvendak ve Scholten, 2011).

⁴⁵ ÇKPLerin yerli halklar ve devletin çatısı altındaki milli gruplar için olumlu etkilerinin olduğu konusunda gittikçe artan veriler olduğunu belirtmekte fayda var. Bkz. Kymlicka, 2007.

çok kültürlülüğün inişe geçmesini açıklayan nedir? Eğer çok kültürlülük insan hakları normlarından ilham alıyorsa ve demokratik vatandaşlık ilişkilerini derinleştirmek amacındaysa ve işe yaradığı konusunda bazı deliller varsa o zaman neden çok kültürlülüğün bir geri çekilme var?

A. Retoriğe (Söz Sanatına) Karşı Gerçek

Bu sorunun cevabı kısmen çok kültürlülüğün ölümünün raporlarda çok fazla abartıldığıdır. Çok Kültürlülük Politikası İndeksi 21 OECD ülkesinde göçmen ÇKPLerinin gücünü geçmişte üç farklı zamanda- 1980, 2000 ve 2010'da- sıralıyor ve son otuz yıl içinde- son on yıl dahil olmak üzere- ÇKPLerin yayılmasına doğru açık bir eğilim olduğu görülüyor (bkz. Ek). Birkaç tane çok bilinen istisna var: Hollanda'da gözle görülür ve Danimarka ve İtalya'da (düşük bir tabanda) az bir azalma var. Ama son on yıllık süre zarfında aralarında Belçika, Finlandiya, Yunanistan, Norveç, Portekiz, İspanya ve İsveç'in olduğu birçok ülkede çok kültürlülük politikaları güçlenmiştir. Diğer ülkelerde sayılar biraz arttı ya da aynı kaldı. Genel itibarıyla, Avrupa'daki çok kültürlülük politikaları yavaşça güçlenmektedir. Ekte görüleceği üzere, Avrupa ülkelerinde ortalama skor 1980'de 0.7'den 2000'de 2.1'e ve 2010'da 3.1'e yükselmiştir. ÇKPLerin Avrupa'daki gücünü ölçmeye yönelik diğer çalışmalar da aynı sonuca varmışlardır.⁴⁶

Bu durum politik çevrelerde çok kültürlülüğün modasının geçmiş olduğundan bahsedildiği için birçok okuru şaşırtabilir ama çok kültürlülüğün geri çekilme asıl politikalarından (uygulamalardan) daha çok konuşmalarda geçiyor. Örneğin İngiltere ve Avustralya'daki birtakım politikacılar "ç ile başlayan kelimeyi" kullanmamaya karar verdiler. Onun yerine "çeşitlilik", "çoğulculuk", "kültürler arası diyalog" ya da "toplumsal kaynaşma"yı kullanma eğilimindedir. Ama ifadedeki bu değişiklikler yürütülen politikaları ve programları aslında pek etkilememiştir. Derek McGhee'nin ifadeleriyle, İngiltere'den bahsedilecek olursa, "İncelendiğinde, birçok bakımdan açık düşmanlıktan çok kültürlülüğe doğru olan geriye çekilmenin çok kültürlülüğün prensiplerinden toptan uzaklaşmaktan ziyade 'çok kültürlülük' teriminden kaçınma olduğu görülür."⁴⁷ Avrupa'daki durumla ilgili son zamanlarda yaptığı bir genel değerlendirmede Steven Vertovec, benzer bir şekilde çok kültürlülük kelimesinin "politik retorikten büyük oranda kaybolmasına" ve yerini "entegrasyon denen baskın vurguya" bırakmasına rağmen, bunun "azınlıkların kültürel olarak tanınmasıyla ilgili mevcut tedbirlerin, kurumların ve çerçevelerin yok olmasına ve zarar görmesine sebep olacak şekilde gerçekleşmediği, önceden 'çok kültürlülüğe dair' olduğu düşünülen politikaların ve programların her yerde devam ettiği" sonucuna varmaktadır.⁴⁸

⁴⁶ Koopmans'ın Göçmenler İçin Vatandaşlık Hakları Göstergeleri (Indicators of Citizenship Rights for Immigrants-ICRI) indeksi hem bireysel eşitlik/ayrımcılık yapılmaması hem de çok kültürlülük boyutu içeriyor. Çok kültürlülüğün 23 farklı göstergesi var. Birbirinden bağımsız olarak geliştirilen ICRI sonuçları ve bizim ÇKP sonuçlarımız her iki tarafın da gözlemediği eğilimi doğruluyor. Koopmans, Michalowski and Waibel, 2011.

⁴⁷ McGhee, 2008: 85.

⁴⁸ Vertovec, 2010: 18, 21.

Verilerimiz bu analizi kuvvetli bir şekilde doğrulamaktadır.⁴⁹ Veriler ayrıca retorik (sözlü) seviyedeki karşı çıkmanın aktif bir çok kültürlülük stratejisi uygulamış olan ülkelerle sınırlı olmadığını gösteriyor. Başbakan Merkel'in çok kültürlülüğün "bütünüyle başarısız olduğu" ilan etmesi şaşırtıcı çünkü bu yaklaşım Almanya'da kayda değer bir şekilde denenmemiştir. Devlet seviyesindeki resmi politika kurumsallaşmış çoğulculuğa karşı olagelmıştır ve çok kültürlülük girişimleri özellikle büyük göçmen nüfusuna sahip olan şehirlerde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Merkel'in çok kültürlülük eleştirisi dikkati başka bir yöne çekme çabasıdır, ama Schönwälder'in dile getirdiği gibi, politik bir amaca hizmet etmektedir: "Hayali bir çok kültürlü geçmiş resmi çizerek, (muhafazakâr politik liderler) kendi politikalarını yenilikçi olarak sunabilirler."⁵⁰

Şüphesiz Avrupa'daki politik liderlerin retoriklerinde (sözle ifade etmelerinde) kendilerini "yorgun" ve "naif" çok kültürlülüğe karşı ve daha "yenilikçi" ve "gerçekçi" bir yaklaşımın savunucusu olarak göstermeyi seçmelerinin birçok nedeni var. Ama retorikle (sözle) realiteyi birbirine karıştırmamız lazım. İndeksimiz çok kültürlülük retoriğinden geri çekilmenin çok kültürlülük politikalarından karşılaştırılabilir herhangi bir geriye dönüşle eşleşmediğini ortaya koyuyor. Bu yüzden çok kültürlülük politikalarını "tamamen geri çekme" konuşmaları yanlıcıdır.⁵¹

B. Sivil Toplum Bütünleşmesi Politikalarının Çoğalması

Yine de kamu politikaları seviyesinde bariz bir şekilde bir şeyler değişmiştir. Başlıca politika değişikliğinin ÇKPLerin terk edilmesi değil de tipik olarak zorunlu dil ve ülke bilgisi şartları formunda "sivil toplum" politikalarının çoğalması olduğu fikrindeyim. Bu şartlar göçmenlik sürecinin farklı aşamalarında empoze edilmişler- ilk giriş, yenilenmiş oturma izni ve vatandaşlığa kabul- ve birçok test, kurs ve sözleşmeler aracılığıyla uygulanmışlardır. Sara Goodman, Avrupa'da bu tür vatandaşlık entegrasyon (sivil toplumla bütünleşme) politikalarıyla ilgili istatistiksel bir indeks geliştirmiştir (CIVIX). Bu indeks bu tür politikaların büyük oranda olmadığı 1997 yılından çok daha fazla yaygın olduğu 2009'a kadar büyük bir değişim olduğunu gösteriyor (bkz. Ek 2).

⁴⁹ Burada belirtmek gerekir ki ne yerli halklar için de ne millî azınlıklar için çok kültürlü vatandaşlığa bağlılıktan geriye adım atma olmamıştır. Tam tersine, daha da artırılan toprak mülkiyeti hakları, kendi kendini yönetme yetkileri ve yerli halklar için örfî hukuk Batı demokrasilerinde yerli yerinde durmaktadır ve BM Genel Kurulu'nda 2007'de Yerli Halkların Hakları Beyannamesi'nin kabulü ile teyit edilmiştir. Aynı şekilde, artırılan dil haklarına ve devletin çatısı altındaki millî grupların bölgesel otonomisine doğru olan eğilim de Batı demokrasilerinde aynen duruyor. Bu iki eğilim gittikçe hukuki anlamda ve kamuoyunda ağırlık kazanıyorlar ve demokratik özgürlük ve eşitlik ilişkileri kurulmasına katkıda bulduklarına dair, sayıları gittikçe artan veriler tarafından destekleniyorlar. Bugün çok az insan Katalonya'nın bölgesel özerkliğinin İspanya'da demokrasinin yerleşmesindeki katkısını ya da yerli halklara tanınan hakların Latin Amerika'da demokratik vatandaşlığın daha da derinleşmesine yardımcı olduğunu inkâr edecektir.

⁵⁰ Schönwälder, 2010: 162

⁵¹ Joppke, 2004: 244.

CIVIX ölçeğine göre, AB'deki 15 ülkenin ortalama skoru 7.0 üzerinden sadece 0.56'ydı ama 2009'a gelindiğinde bu 2.3'e çıktı.

Böylelikle ilginç bir eğilim görüyoruz: ÇKPlerde hafif bir artışın yanı sıra sivil toplum şartlarında önemli bir artış var. Yeni sivil toplum politikalarının yanı sıra ÇKPlerin de varlıklarını sürdürmeleri bu ikisinin bir şekilde bir arada var olabileceklerini ima etmektedir. Peki ÇKPlerle sivil toplum arasındaki ilişki tam olarak ne?

Sivil toplum⁵² göçmenlerin toplumda hâkim olan başlıca eğilimlere daha çok entegre olmalarının önemi üzerinde durur ve birçok temel prensip öne sürer. Öncelikle, iş konusu entegrasyonun kilit bir parçasıdır. İkinci olarak entegrasyon; özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı, eşitlikler (cinsiyet eşitliği gibi) ve hukukun üstünlüğü prensipleri gibi temel liberal-demokrat değerlere saygıyı gerektirir. Üçüncüsü, ev sahibi toplumun dili, tarihi ve kurumları ile ilgili temel bilgi entegrasyonun olmazsa olmazlarıdır. Dördüncüsü, ayrımcılık karşıtı kanunlar ve politikalar daha iyi bir entegrasyon için esastır.

Burada belirtildiği gibi, sivil toplum ve çok kültürlülük politikaları arasında esasen bir bağdaşmazlık yoktur. Kanada ve Avustralya gibi Avrupa dışındaki ülkelerin tecrübesi kesinlikle bu görüşü doğruluyor. Her iki ülke de çok kültürlülük politikaları benimsemişler ve her ikisinin de uzun zamandır göçmenlerin entegrasyonuna yönelik güçlü stratejileri var.

Kanada modeli en iyi "çok kültürlü entegrasyon" olarak tarif edilir. Kaynaşma rejiminin çok kültürlülük bileşeni oldukça geniştir ve indeksteki bir çok unsuru yansıtır: anayasada, mevzuatta ve okul müfredatlarında kültürel çeşitliliğin Kanada yaşamının temel bir özelliği olarak tanınması, yayıncıların programlarında kültürel çeşitliliği yansıtacak şekilde yayın yapmaları, resmi kılık kıyafet yönetmeliğinden muafiyet, çifte vatandaşlığın kabulü, etnik gruplara verilen bağışlar ve dezavantajlı durumda olan göçmen grupları için pozitif ayrımcılık (Kanada'da "iş hakkaniyeti").

Kanada'nın siyasi sistemi, uzun bir süre kuvvetli bir şekilde Avrupa Sivil bütünleşmesinin esaslı parçalarıyla birlikte bütünleşmeyi kabullendi. Bu tarz bütünleşme anlayış çok-kültürlü programın kendisine yansımış oldu. Programın orjinal amaçları (1971'de resmen ilan edildiği gibi) sadece kültürel farklılığı desteklemek değil, ayrıca azınlıkların daha geniş bir şekilde topluma katılımını sağlayacak engellerin kaldırılmasına yardımcı olmak, kültürler arası değişimi desteklemek ve de Kanada'nın resmi dillerinden birinin öğrenilmesine yardımcı olmak, bu sayede "Kanada toplumuna tam olarak katılımın gerçekleşmesini" sağlamaktır. Bu bütünleştirici itici güç, güçlü bir şekilde göçmenlik programının kendisiyle yeniden hayata geçirilerek yeni gelenlere yerleştirme hizmeti sunulmuştur. Federal ve eyalet hükümetleri uyum yardımcıları ve yoğunlaştırılmış dil uygulama programlarını hem basit hem de ileri seviyede sunarak, spesifik dil kabiliyeti gerektiren işler için de yardımcı olmak amacıyla göçmenlere sunmuşlardır.⁵³ Buna ek olarak, Kanada ülkeye yeni gelenlere

⁵² Avrupa Birliği Konseyi tarafından tanımlandığı (2004) ve Joppke (2007) tarafından özetlendiği şekliyle.

⁵³ İlerleyen yıllarda bu programlarla ilgili Federal harcamalar çok ciddi bir şekilde artmış, son on yılda üç katına çıkarak, 2010-11 döneminde 1 milyar Kanada dolarına ulaşmıştır.

ülkenin tarihi, gelenekleri, ve siyasi kurumlarının öğretilmesini uzun dönemdir teşvik eden bir geleneğe sahiptir. Vatandaşlık başvurusu yapanlar,

İngilizce ya da Fransızca konuşma ve Kanada tarihi, coğrafyası, siyasi kurumları ve gelenekleriyle ilgili bilgileri içeren yazılı testi geçmek zorundadır. Ayrıca, vatandaşlık yemini ve seremonisi de vardır.⁵⁴

Kanada modeli, liberal demokratik prensiplerin korunması ve ayrımcılık yasağı mekanizmalarına da ayrıcalık tanır. Kanada Anayasası [1982 tarihli, The Charter of Rights and Freedoms] güçlü bir liberalizm şeklini temsil eder; bu da Anayasa ve sıradan yasalarda bile, Çok-Kültürlülük Yasası (the Multiculturalism Act) da dahil olmak üzere zenginleştirilmiştir. Anayasa, federal ve eyalet insan hakları komisyonlarıyla yeni gelenleri çoğunluğun elinden doğabilecek ayrımcılıklardan korumuştur. Örnek olarak, Anayasanın din özgürlüğünü korumayı garanti eden hükmü, azınlık dinlerinin mensuplarının dini elbiselerini (giymede) korumada pek çok önemli davada yardımcı olmuştur. Fakat kişisel haklar ve eşitlik hakları Anayasada yer alarak, çok-kültürlülük önünde tehlikeli bir engel olarak onu bunalımlı hale getirebilir. Anayasa, kültürel gelenekleri meşru kabul etmeyi, farklılıkların yaşanabilmesini sağlamaya yardım etmeyi sınırlamakta ve ayrımcılığa uğramayı ya da temel eşitliklerin inkarı, cinsiyet eşitliği gibi durumlara muhatap olmamaya pek de yardımcı olmamaktadır.⁵⁵

Kanada sistemi çok kültürlülük ile sivil bütünleşmeyi (toplumla bütünleşme) harmanlayan bir modeldir. Fakat, bu harmanlamada iki unsur kritik durumdadır. İlki, bütünleşmenin araçları temelde gönüllüğe bağlıdır. Dil eğitimleri ve bütünleşme programları hükümetçe bedava sunulmaktadır ve bu programlara katılım ile oturumun devamı ya da sosyal haklara ulaşma arasında bir bağlantı yoktur. Sadce şekli baskı, vatandaşlığı almak için gerekli olan yazılı testtir. İkincisi ise, milli kimliğin, yeni gelenleri farklılıkları kutlamaya (kabul etmeye) davet etmesidir. İki dillilik ve çok kültürlülüğün kabulü, 1960 ve 1970 lerde devletçe milli kimliğin yeniden tanımlanmasıyla tanışmıştır; bunun sonucu olarak, ülkenin tarihi konsepti olarak bir İngiliz toplumu oluşu hissettirilmemeye çalışılmış ve Kanada'nın kültürel kompleks kimliğinin inşa edilmesine çalışılmıştır. Etnik semboller olmadan yeni bir bayrağın kabulü, bu geniş geçişin yansıması olmuştur.

Ayrıca, Avustralya örneği çok kültürlülük politikaları ve sivil bütünleşmenin bağdaşabilirliğini (bir arada olabilmelerini) ortaya koymaktadır: Avustralya her zaman milli dil olarak İngilizcenin öğrenilmesini belirtmiş ve çok kültürlülüğün temel esasları olarak liberal değerlere saygı gösterilmesini vurgulamıştır. James Jupp, Avustralya'nın çok kültürlülük politikasını tanımlamada esaslı rol oynayan kişi olarak, çok kültürlülük "temelde liberal bir ideolojidir, ancak evrensel liberal eğilimlerin kabulüyle liberal kurumlar içinde yaşayabilir. Çok kültürlülük, bütün insanlara eşit davranılmasını ister ve farklı kültürler liberal değerleri kabul ettiği sürece bir arada var olabilirler" ifadesini

⁵⁴ İngilizce ya da Fransızca bilmek şartı, 1914 tarihli Vatandaşlığa Kabul Edilme Yasasına (the Naturalization Act of 1914) dayanmaktadır.

⁵⁵ Eliadas, 2007.

kullanmıştır.⁵⁶ Bundan dolayı, bu iki ülke ilk ve en uzun çok kültürlülük politikalarını kabul ettiklerinden güçlü bir bütünleşme siyasetine sahip olmuşlar ve milli dilin öğrenilmesine odaklanmış ve liberal değerlerin paylaşılmasına (gayret etmişlerdir).

i. “Haklar” dan “Görevler (Sorumluluklar)” e Geçiş

Verilere bakıldığında; esasında çok kültürlülük ve sivil bütünleşme (toplumsal) arasında uyuşmazlık yoktur, ve bu birliktelik uzun zamandır çok kültürlülük politikalarının merkezinde yer almıştır. Elbette, her çeşit sivil toplum bütünleşmesinin çok kültürlülük ile uyumlu olduğu söylenemez. Gerçek şu ki, sivil toplum bütünleşme politikaları (uygulamaları) içerik ve şekil olarak çok çeşitli olmakla birlikte, bazı durumlarda sivil toplum bütünleşmelerine geçiş çok kültürlülük prensiplerinin ve uygulamalarının reddi olarak gerçekleşmektedir.

İki potansiyel çatışma kaynağını tanımlamak istiyorum. Birinci mesele, baskı-zorlamanın ne seviyede olduğudur, diğer bir ifadeyle, haklar ve görevler arasındaki ilişki ne seviyede olacaktır. Bazı ülkeler, gönüllülük esasına dayalı model geliştirmişlerdir; (bu ülkeler) göçmenlerin bütünleşmeye hakkı olduğunu vurgulayarak bu çerçevede destek programları sunmuşlardır. Bazı ülkeler ise, bütünleşmeyi bir görev-sorumluluk olarak ele almıştır. Zorunlu programlar inşa ederek ve de bütünleşme için gerekli bazı şartları taşımayan göçmenlerin sosyal haklara erişimini ya da oturum hakkını yenilemeyi reddetmişlerdir.⁵⁷ Bu tarz liberal olmayan sivil toplum bütünleşmesi; özellikle bu durum sadece ya da esas olarak göçmenlerin haklarına yönelik görevlerini tamamlamayla ilgiliyse bir güçlü çok kültürlülük stratejisiyle harmanlanamaz (bütünleştirilemez). Belki de bu şu durumu açığa çıkarmaktadır; en baskıcı sivil toplum bütünleşmesi modellerini benimseyen ülkeler asla çok kültürlülük stratajisini bağrilarına basmamışlardır. Örneğin Danimarka ya da Hollanda önceki çok kültürlülük programlarını yeniden düzenleme süreci çerçevesinde terk etmiştir. Buna karşılık, bazı ülkeler ise başarılı bir şekilde son yıllarda çok kültürlülük lehine yönelmiştir; örneğin İsveç, Finlandiya, İspanya ve Portekiz ısrarla en çok baskıcı sivil toplum bütünleşmesini uygulayan ülkelerdendi.

“Haklar görevlere karşı” sosyal politikasının devam etmesi konusunda genel olarak bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir.⁵⁸ Savaş sonrası sosyal devletle ilgili geleneksel görüş en etkili bir şekilde T.H. Marshall tarafından ifade edilmiştir; vatandaşlar tam olarak sivil toplum görevlerini yapabilmeleri için, öncesinde şarta bağlı olmadan haklara sahip olmaları gerekir. Bugün ise sosyal politikanın pek çok alanında (etkinleştirme programları ve iş politikaları), Batı demokrasilerinde bazı hakları (örneğin çalışma refahı) iddia edebilmek için öncesinde bazı görevlerin-sorumlulukların yerine getirilmesi anlayışına yönelme eğilimi vardır. Gerçi, bu anlayış bütün vatandaşlara uygulanmaktadır,

⁵⁶ Jupp 1996: 40

⁵⁷ Orta seviyede zorunluluk ortaya çıkmıştır. Örneğin İsveç’de göçmenler bütünleşme programlarına katılmazsa aldıkları sosyal haklar-faydalar azaltılmakta ya da iptal edilmektedir, fakat bu programlara katılımın; oturum hakkı ya da vatandaşlığın alınmasıyla bağlantılı bir hale getirilmemiştir.

⁵⁸ Borevi (2010),

göçmenlik karşıtı ya da farklılık karşıtı bir amaç taşımamaktadır, gerçi bazılarımız bu durum karşısında temel liberal ya da sosyal demokratik değerlerin crazyona uğraması şeklinde pişmanlık duyabilir. Bu şekilde, gerçekte haklardan görevlere geçiş-yönelmeyle; “değeri-kıymeti olmayan” gruplara-beyaz olmayan ve Hristiyan olmayan göçmenler- sadece kişisel hak sahibi olarak davranılıp hedef tahtası haline getirilme tehlikesi ile karşı karşıya kalma tehlikesini taşıyacaklardır. Sonuç olarak; göçmenlerin değersiz olduğu anlayışı (yaklaşımı) baskıcı-zorlayıcı sivil toplumla bütünleşme politikalarına dayanak oluşturmaktadır. Böylece, baskıcı bütünleşme stratejisi çok kültürlü farklılığı onaylamanın aksini ıspatlamış olur.

ii. Milli Kimlik Tanımlarının Değiştirilmesi

Milli kültürün tanımıyla ilgili ikinci mesele ise; göçmenler bütünleştiğinde-uyum sağladığında (baskı ya da gönüllü olarak), farklılığın davamı ve ifade edilmesi nasıl olacaktır? Örneğin Almanya ve Fransa’da vatandaşlığa geçmenin şartlarından biri; aşırı bir şekilde göçmenlerin asıl vatanlarıyla ya da dinleriyle ilgili bağlarının vatandaşlığa geçmede reddedilmesidir. Bu örneklerde görüldüğü üzere, milli kimlik göçmenlerin önceki kimlikleriyle ilişki noktasında sıfır tolerans uygulamaktadır. Göçmenlere yeni kimliklerine eski kimliklerini ekleme imkanı verilmemektedir. Bunun yerine eski kimliklerinden feragat etmeleri gerekiyor. Bu kastedilen varsayım; önceki kimliklerden feragat etmek, ya da en azından bağlı olmak kamusal amaçlı olarak gizlenmesi farklı yollarla ortaya çıkmaktadır. Çifte vatandaşlığın yasak olması ya da vatandaşlık testlerinin zor olması örnekler arasında sayılabilir. Gerçekte pek çok ülke vatandaşlık için bir çeşit dil testi şartı aramakta, bazı ülkeler baraj seviyesini mümkün olduğunca yüksek tutmakta, bazıları ise kültür ve dil bilgisinde etkinliği neredeyse ana dili olarak bilenlere yakın seviyede istemektedir. Bu tip uygulamaların amacı tam bir asimilasyonu sağlamak olarak iddia edilebilir, ya da göçmenlerin vatandaşlığı elde etmesini engelleyerek toplumla bütünleşmesini tamamlamamak şeklinde ifade edilebilir. Buna karşılık, bazı ülkelerse ana dildeki kadar etkin kullanım beklemeden bu şartları daha aşağı çekerek göçmenlerden iyi niyet beklemekte ve sonuç olarak göçmenler asimile olmadan vatandaş olmaktadır (bu yüzden toplum değişmeye başlamaktadır).

Danimarka ve Kanada’da ki testler bu farklılığı anlatmak için örnek olarak gösterilebilir.⁵⁹ Her iki ülkede milli kimliği ve milli dili desteklemek için vatandaşlık testleri uygulamaktadır, fakat Kanada vatandaşlık testi dolaylı ve açık bir şekilde pek çok göçmenin çok kültürlü olmayı kabul ettiğini varsaymakta, yani güçlü bir etnik kimlikle beraber güçlü bir Kanada milli kimliğine sahip olmak anlamına gelmektedir. Asimileci Danimarka testi ise, çok kültürlü vatandaşlık modelini dışarıda bırakmaktadır. Bu bağlamda, vatandaşlık testleri tabiatının gereği çok kültürlülük taahhütleri ile uyumlu gözükmediği söylenebilir. Buna karşılık, vatandaşlık testleri basit bir şekilde ülkelerin çok kültürlülükle ilgili taahhütlerini yerine getirdikleri (ya da engelledikleri) alanlardan birisidir.

Bu iki mesele — baskıcı, gönüllüye karşı (coercive versus voluntary), kapalı, açık kimliğe karşı (closed versus open identities) programlar — konsept

⁵⁹ Bkz. Adamo (2008)

olarak birbirinden bağımsızdır. Fransa, sivil toplumla bütünleşme derslerini zorunlu yapmayabilir, fakat milli kimlik konsepti hala asimilecidir. Diğer taraftan, bir ülke zorlayıcı bütünleşme kurslarına sahip olup, beri taraftan açık bir milli kimlik konseptine sahip olabilir. (Bazı İngiliz önerileri oturum izinleri için yeni testler eklemeyi buna örnek gösterilebilir: Bütünleşme sürecine daha fazla zorlayıcılık ekleme, fakat milli kimlik anlayışını açık bir şekilde tutmak). Bu ikinci mesele, sivil toplumla bütünleşme kursları ya da vatandaşlık testleri ile ilgilidir, yoksa bunların gönüllü ya da zorunlu olmalarıyla ilgili değildir.

Bu ikinci meselenin ölçümünün yapılması daha zordur; sivil toplumla bütünleşme politikalarının çok kültürlülük uygulamalarıyla uyumsuzluğunun ölçülmesinin daha çok doğrudan ilişkisinin olduğu tartışmalı bir konudur. Yüksek seviyede zorlayıcı bütünleşme uygulamaları liberal değildir, ayrıca liberal düşünceye sahip bir kişi bu uygulamaları çirkin görmelidir, hatta spesifik olarak çok kültürlülüğü kastedemese bile. Her halükarda asimileci ve dışarıda bırakan milli kimlik anlayışları çok kültürlülüğü benimseyenler için kabul edilemezdir. Bu konu milli kimliğin gönüllü ya da zorlama ile desteklenmesi konusundan bağımsız bir meseledir. Şayet, Kanada'yı düşünecek olursak "liberal çok kültürlülük" ü desteklemekte, eğer baskıcı bütünleşme uygulamaları olursa bu durum "liberal" liği çignemiş olur, ve eğer asimileci milli kimlik anlayışları olursa bu durumda da "çok kültürlülük" çignenmiş olunur. Fikir olarak göçmenlerin önceki kimliklerinden vazgeçmeleri ve/veya topluma katılmadan önce yerel dil ve kültürü çok iyi derecede orada doğan bir kişi gibi bilmelerinin istenmesi, doğrudan herhangi bir çeşit anlamlı çok kültürlü vatandaşlıkla oransızlık oluşturur.

Kısaca, sivil toplumla bütünleşme eğilimine geçiş önemli bir gelişmedir, fakat çok kültürlülüğten geri çekilmeyi bu duruma eşit saymak yanıltıcı olur. Gerçek şu ki, sivil toplumla bütünleşme uygulamaları pek çok noktadan farklılık arz eder, onlardan biri de kesin olarak çok kültürlülük ile olan ilişkileridir. Bazı ülkeler (Danimarka, Almanya ve Avusturya gibi) çok kültürlülük karşıtı olan sivil toplumla bütünleşme modelini benimsemişlerdir; o da asimileci ve baskıcıdır. Elbette bu ülkeler, asla çok kültürlülüğü kucaklamadılar, bu nedenle bu ülkelerin yeni uygulamalarının çok kültürlülüğten geri çekilme olarak düşünülmesi çok zordur. Buna karşılık, diğer ülkeler-İsveç gibi- uzun bir zamandır çok kültürlülük uygulamalarını benimsemişler ve sivil toplumla bütünleşme uygulamalarını da daha çok gönüllü ve çoğulcu modelde yapmışlardır. Ve bu tarz çok kültürlü bütünleşme Finlandiya gibi ülkelerin yöneldiği model olarak gözükmektedir. Şayet, bizler erken bir şekilde sivil toplumla bütünleşmenin çok kültürlülüğten geri çekilmeye yol açtığını zannederseniz, bu konudaki derin farklılıkları ve önemli uygulamaları (politikalar) görme ihtimalini kaybedebiliriz.

iii. Yakınlaşma veya Uzaklaşma?

Bu durum, Avrupa'da sivil toplumla bütünleşme noktasında "yakınlaşma" olduğu konusundaki bildik iddialarla ilgili soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu iddia Christian Joppke tarafından popularize (halkın anlayabileceği bir şekle getirmek) edilmiştir. Joppke'nin iddiasına göre; Avrupa'da çok kültürlülüğten kapsamlı olarak geri çekilmenin (vazgeçme) ötesinde, ayrıca "bütünleşme krizine cevap olarak, göçmenlerle ilgili farklı milli

modeller, sivil toplumla bütünleşmesinin yakınlaşması uygulamaları ve ayrımcılık karşıtı modele geçmişlerdir.”⁶⁰ Burada tartıştığımız deliller ise daha farklı bir resim (durum) olduğunu bize söylemektedir. Eldeki veriler ne çok kültürlülük uygulamaları ne de sivil toplumla bütünleşme uygulamalarında bir yakınlaşma olduğunu göstermemektedir. Buna karşılık, Avrupa ülkeleri her iki konuda da (çok kültürlülük ve sivil toplumla bütünleşme) 15 ya da 30 yıl öncesine göre daha çok uzaklaşma ile karşı karşıyadır. Bizim hazırladığımız ÇKP indexine göre, çok kültürlülükten uzaklaşma sonuçları -standart sapma- 1980’den 2010 yılına kadar artmış durumdadır.⁶¹ Bu sonuç, Koopmans’ın Göçmenler için Vatandaşlık Hakları Göstergesi İndeksi (Koopmans’ index of Indicators of Citizenship Rights for Immigrants)’ne göre de onaylanmıştır, ayrıca bu index 1980 den 2008 e standart sapmanın da arttığını da göstermektedir.⁶² Ve Goodman’ın Sivil Toplumla Bütünleşme İndeksi’ne (Goodman’s Civic Integration Index) göre de sivil toplumla bütünleşmeden uzaklaşma sonuçları 1997 den 2009 a kadar artmıştır.⁶³

Büyüyen bu uzaklaşma bize kesin olan (bazı) modellerin gözükmeye başladığını göstermektedir. Nihayetinde bazı ülkeler Goodman’ın “koruyucu” vatandaşlık stratejileri olarak adlandırdığı;⁶⁴ baskıcı ve asimileci sivil toplumla bütünleşme uygulamalarını kabul edebilirler. Süpriz olmayacak bir şekilde Goodman’ın kategorize ettiği ülkelerden bu duruma örnek gösterdiklerinin (örneğin Almanya, Avusturya ve Danimarka) sonuçları bizim hazırladığımız ÇKP indexde de çok düşük çıkmıştır. Diğer taraftan, Goodman’ın “fırsat veren” vatandaşlık stratejileri olarak adlandırdığı, gönüllülük ve açık sivil toplum bütünleşmesi esasına daylı modelleri kabul eden ülkeler de vardır. Yine süpriz olmayacak bir şekilde; bu ülkeler (İsveç ve Finlandiya gibi) ÇKP sonuçlarını 2000 den beri arttırmış durumdadırlar (Avrupa dışında Kanada ve Avustralya fırsat veren ülke kategorisine girmekte, ayrıca ÇKP de yüksek sonuçlar almışlardır). Bu iki durum arasında kalan ülkeler ise; hem sivil toplum bütünleşmesi hem de çok kültürlülük uygulamaları açısından orta bir yol ve seviyede bulunmaktadırlar.

Kısaca, çok kültürlülükten geri çekilme (vazgeçme) sivil toplumla bütünleşme yakınlaşması hakkındaki konuşmalar-ifadeler, gerçeğin kendisini yani Batı demokrasileri için çok kültürlülük bütünleşmesi modelinin canlı kalması ihtimalini hem Yeni Dünya hem de Avrupa için anlaşılması zor hale getirmektedir. Bu ihtimali vurgulamak sadece bütüncül bir tahlil yapmak için değil, bence bu ihtimal hem normatif (örnek oluşturan) hem de deneyime dayalı (ampirik) sebeplerden dolayı ciddi bir şekilde düşünmeyi garanti etmektedir.

Normatif açıdan bakacak olursak, bence sivil toplumla bütünleşmenin gerçekleşmesi ve çok kültürlülüğe uyumun kombinasyonu durumu; özgürlü-

⁶⁰ Joppke 2007

⁶¹ Avrupa’da ki 16 ülkenin standart sapması; 1980 de 1.03 iken 2000 de 1.76 ya, 2010 da ise 2.00 a çıkmıştır.

⁶² Koopman’ın çok kültürlülüğün ölçümüyle ilgili standart sapması; 1980 de 0.19 iken, 2008 de 0.30 a yükselmiştir, (Koopmans, Michalowski and Waibel 2011, table 5).

⁶³ Goodman 2010

⁶⁴ ibid

gün ve adil olmanın temel liberal değerleri ile daha çok alakalıdır. Devletin sivil toplumla bütünleşmeyi destekleme çerçevesinde toplumun dilini ve milli kimliği teşvik etmesinde kabul edilebilir-haklı gerekçeler vardır. Fakat, bu uygulamalar çok kültürlülük politikalarıyla desteklenmezse, azınlıklar için baskıcı ve adil olmayan durumların oluşmasına sebebiyet (risk) verebilir. (Buna karşılık, azınlıkların da çok kültürlülüğün yaşayabilmesi noktasında haklı talepleri vardır, fakat bu taleplerde şayet sivil toplumla bütünleşme uygulamalarıyla desteklenmezse, mantıklı olmayan durumlar ve istikrarsızlığa sebebiyet verebilir). Bana göre, sivil toplum bütünleşmesi ve çok kültürlülüğün kombinasyonu (harmanlanması) karşılıklı olarak kabul edilebilir bir şekilde birbirini takviye eder; bu da hem birbirlerine destek olmak hem de birbirlerini sınırlamak şeklinde olur.⁶⁵

Elbette, çok kültürlülüğün eleştirisini yapan pek çok kişi çok kültürlülüğün kural olarak varlığının kabul edilebilir olduğunu, fakat pratikte başarılı olamadığını iddia etmektedirler. Koopmans'ın ifadesiyle; çok kültürlülük için “meşru normatif sebepler olduğunu, fakat bizlerin basit bir şekilde normatif olarak kabul edilebilir bir şeyin, pratikte de etkili olacağı tahmininde bulunamayacağımızı,”⁶⁶ ve ayrıca Koopman, normatif ile pratiğin birbirine zarar verici olduğunu iddia etmektedir. Fakat, daha öncesinde tartıştığım gibi; çok kültürlülüğün pratikte başarısız olduğu (iddiası) çok da net değildir. Buna karşılık, pek çok önemli gösterge ise sivil toplumla bütünleşme imkanı ve çok kültürlülük uygulamalarının kombinasyonunu uygulayan ülkelerin politik katılım seviyeleri, ön yargıyla hareket ve sağcıların yabancılardan nefret etmelerinin ölçümleri ya da güven ve sosyal birleşmenin ölçümlerine bakarak karşılaştırma yapıldığında bu ülkelerin başarılı oldukları gözlemlenmektedir.

II. Sonuç: Çok Kültürlü Vatandaşlığın Geleceği

Bu makale çok kültürlülük hakkındaki çok güçlü dört mite (söylenceye) karşı çıkmaktadır (meydan okumaktadır):

- İlk olarak, farklılığın eleştirel olmayan şekilde şekilde çok kültürlülüğün “3S” modeli tarzında kabul edilmesine karşı çıkmakta ve çok kültürlülüğü; insan hakları ideallerinden ilham alan ve o haklarla sınırlanan yeni demokratik vatandaşlık ilişkilerinin elde edilmesi olarak arayışı olarak anlatımını öneriyor.
- İkincisi, çok kültürlülüğün “bir geri çekilme” halinde olduğu fikrine karşı çıkıyor ve çok kültürlülük politikalarının hala devam ettiğine, hatta son on yılı aşkın bir süredir daha da güçlendiğine dair deliller sunuyor.
- Üçüncüsü, çok kültürlülüğün “kesinlikle başarısız olduğu” fikrine karşı çıkıyor ve onun yerine çok kültürlülük politikalarının pozitif etkileri olduğu yönünde deliller sunuyor.
- Dördüncüsü, sivil toplum bütünleşmesi (entegrasyonu) politikalarının yayılmasının çok kültürlülüğün yerini aldığı ya da çok kültürlülüğü hü-

⁶⁵ Liberal demokratik değerler; sağlıklı çok kültürlülük uygulamaları ile desteklenmiş ve sınırlandırılmış güçlü milli bütünleşme uygulamalarını destekler mahiyetindeki görüşün çarabıcı bir şekilde savunulması için, bkz. Kymlicka 2001.

⁶⁶ Koopmans 2006: 5

kümsüz kıldığı fikrine karşı çıkıyor. Çok kültürlülük politikalarının birtakım sivil toplum politikaları formlarıyla tamamen uyumlu olduklarını ve çok kültürlülüğün sivil toplumun “yetki veren” bir formuyla kombinasyonunun en azından bazı durumlarda gerçekten de hem normatif olarak arzu edilir hem de ampirik olarak etkili olduğunu öne sürüyor.

Bu iddialar ışığında, çok kültürlülükle vatandaşlaştırma; siyaset yapanlarca ciddi bir şekilde düşünölmeye değer dikkat çekici bir seçenek olarak demokrasilerde bir araç olmaya devam etmelidir.⁶⁷ Buna karşılık, çok kültürlülük proje (lerin) önünde büyük engellerin olduğu da kabul edilmelidir: bütün yeni çok kültürlülük vatandaşlık modellerinin kabul edilmesi, “vatandaşlaştırmayı destekleme etkileri noktasında başarılı olmak ya da kökleştirme faaliyetlerinde bulunmak” amacı taşımamaktadır.

Can alıcı soru ise; neden çok kültürlü vatandaşlık bazı zamanlarda ve bazı yerlerde çalışmakta (uygulanabilmekte), bazense çalışmamaktadır. Elimizde henüz çok kültürlü vatandaşlığın başarılı olabilmesi için gerekli olan ön şartlarla ilgili sistematik bir ölçü bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu alanda karar verirken ve tavsiyede bulunurken dikkatli davranmak gerekir. Çok kültürlülüğün teorisi ve pratiğinin bize gösterdiği ÇKP’lar vatandaşlaştırmaya katkıda bulunabilir, fakat tarihi kayıtların bize gösterdiği ise bu neticeye ulaşmak için bazı şartların orada olması gerektiği yönündedir.⁶⁸

İlki “güvensizlik hali” dir (güvenlik tedbirlerinin azaltılması). Ne zaman ki devletler kendilerini jeopolitik olarak güvende hissetmezse (düşman komşulardan korkma), ülkedeki azınlıklara adil bir şekilde muamelede bulunmayacaklardır. Daha spesifik olarak; devletler komşu düşmanlarla iş birliği yapma potansiyeline sahip olarak gördükleri azınlıklara güç ve kaynak sağlamayacaklardır. Geçmişte, bu durum Batı’da özellikle ulusal azınlıklarla ilişki noktasında bir problemdi. Örneğin, II. Dünya Savaşı’ndan önce; İtalya, Danimarka, ve Belçika Almanca konuşan azınlıkların kendi yaşadıkları ülkelerden daha çok Almanya’ya sadık olacağı korkusunu taşımaktaydılar. Bu nedenle, bu azınlıkların Almanyanın işgallerine ve Alman etnik kökenine sahip yerleri kendi ülkesine ekleme çabalarına destek olacaklarına (inanmışlardı). Bu ülkeler, Almanyanın Alman etnik kökenlileri özgürleştirme adına bazı yerleri (Almanların yoğunlaş-

⁶⁷ Çok kültürlülük vatandaşlığı dikkat çekici bir seçenek olarak kalmalı demek, bizlerin çok kültürlülük ideolojisini kelime olarak tavsiye etmeliyiz demek değildir. Daha öncede ifade ettiğim gibi, “m” harfi bazı ülkelerde şu an adeta tabu haline gelmiştir, anlamsal (semantik) bir kavga için savaşımaya çalışmanın pek bir değeri olmayabilir. Son tahlilde önemli olan çok kültürlülük prensipleri ve uygulamalarıyla vatandaşlaştırmının ciddiye alınıp alınmadığıdır. Kanaatimce, bu prensipler ve uygulamalar “m” harfi kullanılmadan da yürürlüğe konulabilir. Bu prensip ve uygulamalar; “farklılık uygulamaları”, ya da “kültürler arası diyalog”, ya da “toplumla bütünleşme” hatta “sivil toplumla bütünleşme” başlıkları altında hayata geçirilebilir. Diğer taraftan, kanaatimce, çok kültürlülüğün iblislik (uçursuzluk) olarak gösterilmesine zemin hazırlanması yabancı düşmanlığının araçları olarak oynanmasını sağlar. Çok kültürlülüğün insan haklarına aykırı olduğunu söylemek, sadece kötü tarih ve kötü sosyal bilim değil, ayrıca farklılık karşıtı görüşlere onay vermek ve meşrulaştırmak riski var demektir. Çok kültürlü vatandaşlığı savunmak, çok kültürlülük ideolojisi etrafındaki bazı mitleri (söylenceleri) hesaba katmadan mümkün gözükmemektedir.

⁶⁸ Bu şartlarla ilgili daha detaylı analiz için, bkz. Kymlicka 2004, 2007

tığı işgal edebileceği ve bu işgal esnasında Alman azınlıkların işbirlikçi olarak davranacağı düşüncesiyle endişelenmişlerdir.

Bugün, Avrupa Birliği ve NATO'nun sonucu olarak yerleşik Batı demokrasilerinde ulusal azınlıklar (ya da yerli insanlar) noktasında konu olarak gözükmemektedir. Herhangi bir Batı demokrasisinde devletin kendi ülkesindeki azınlıkların komşu düşmanla iş birliği yapacağını ve potansiyel saldırgan olacağı korkusunu taşıdığını düşünmek çok zor olsa gerek.⁶⁹ Malesef, bazı göçmen grupları, özellikle 11 Eylül olayından sonra Müslüman Arap gruplarına karşı problem devam etmektedir. Azınlıklar güvenlik tehdidi olarak algılandığında, etnik ilişkiler "güvenlik konusu" haline gelir. Devletler ve azınlıklar arasındaki ilişkiler normal demokratik tartışma ve pazarlık konusu olarak görülmeyip, devletin güvenlik meselesi olarak görüldüğünde, bu çerçevede devlet kendisini korumak için demokratik süreci sınırlar. Konu güvenlik konusu haline getirildiğinde bu şartlar altında, azınlık politikalarının harekete geçirilmesi yasaklanabilir, hatta azınlıkların söylem olarak arzularını ifade etmeleri bile toplumun çoğunluğu ve devletçe reddedilecektir. Bütün bunlardan sonra, sadakatsiz (hain) azınlık gruplarının devlete karşı nasıl meşru talepleri olabilir? Böylece etnik ilişkilerin güvenlik meselesi haline gelmesi azınlık taleplerinin sesinin demokratik alanda aşınmasına ve de bu taleplerin kabul edilmesinin erazyona uğramasına, bu da sonuçta potansiyel çok kültürlü vatandaşlığı da aşındırması olur.

İkinci ön şart ise insan haklarının korunmasıdır. Bu güvenlikle ilgili, devletle ilgili değildir, fakat bu da azınlık grubundaki bireylerin azınlıkların kendi kendini yönetmesiyle alakalı olan kurumlarla muhatap olduğu durumlar içindir. Kapsamlı bir demokratik devlette şayet azınlıkların otonomisi yerel tranlık adacıklarına sebebiyet verecekse, devletlerin bu şekil bir korkusu varsa bu otonomiyi kabul etme eğiliminde değildirler. Geçmişte, liberal olmayan kültürün taşıyıcısı olarak görülen milli azınlıklar ve yerli insanlara daha çok hak verilmesine karşı çıkılmasının gerekçesi de bu olmuştur. Öte taraftan, bu korku tarihi azınlıklar bağlamında kaybolmuştur-hiç kimse İskoçyalıların ya da Katalonyalıların temel insan haklarını kültürel orjinallik, dini ortodoksuluk (sıkı bir şekilde dindar olma) ya da saf ırk adına sınırlamayacaktır-ama şimdilerde bazı göçmen grupları için her tarafa yayılmış olan korkunun varlığı mevcuttur. Bu noktada hedef tahtası haline getirilmiş olanlar yine Müslümanlardır. Esasında pek çok eleştiri yapanların gözlemediği gibi çok kültürlülüğe karşı çıkmanın çoğu temelde, özellikle Müslümanlar hakkındaki evhamlar ve Müslümanların liberal demokratik normlarla bütünleşmek istemediği algısından kaynaklanmaktadır.

Bu iki faktör, her çeşit çok kültürlülük modeline uygulanabilir-ister yerli insanlar isterse milli azınlıklar ya da göçmen grupları olsun-. Fakat, ayrıca bazı faktörler var ki, spesifik olarak sadece göçmen çok kültürlülük fonemenine (olayına) aittir:⁷⁰

⁶⁹ Kıbrıs ve İsrail hala geçmişten gelen Türk ve Arap azınlıklarını dış düşmanlarla iş birliği yapacak potansiyle sahip gruplar olarak gören dinamik bir görüşe sahipler. Ve azınlıkların otonomisi konusunda karara varmamış olmaları da şans eseri değildir (bilerek yapılmaktadır).

⁷⁰ Bu etkenlerle ilgili daha detaylı tartışma için, bkz. Kymlicka 2004.

Sınırlar Üzerinde Kontrol: Temelde çok kültürlülük, göçmenlere (bir ülkeye) yerleştikten sonra nasıl davranıldığı hakkındadır, yoksa o yere ilk yerleşen hakkında değildir. Çok kültürlülük yerleşmiş göçmenler için daha çok tartışılmalı hale gelmektedir, ne zaman ki vatandaşlar sınırların kontrol edilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyse korkmaya başlıyorlar, bu nedenle ülkeye gelenlerin kontrol edilmesinin gerekli olduğunu düşünüyorlar. Ülkelerin çok sayıda istenmeyen yasadışı göçmen ya da mülteci ile (ya da onların beklenmedik bir akınıyla) karşı karşıya kaldığı durumlarda çok kültürlülüğe karşı çıkmaktadır. Belki de sürpriz olmasa gerek, bundan dolayı çok kültürlülük Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde kolay olmaktadır, çünkü bu ülkelerde istenmeyen göçmenler ya da mülteciler yerine göçmenlerin çoğunu devlet seçerek almaktadır. Sınırların kontrol edilmesi demek, kaç kişilik giriş kapasitesinin olduğu, kaç kişinin girdiği gibi pek çok sonuçlarının olmasının (bilinmesi) demektir. İlk olarak, istenmeyen göç baskınları hakkındaki korkuyu azaltır. Bundan dolayı tartışmaların ateşi düşer ve insanlar kontrolü ellerinde tuttukları için kendilerini güvende hissederler. İkincisi, pek çok Batı ülkesinde ülkeye yasadışı yoldan ya da yalandan bahaneler altında giren insanlara (örneğin; ekonomik sebeple göç yapanlar zulümden kaçtığını söyleyerek yalan iddialarda bulunuyorlar) göçmenliğin verilmesine ahlaki olarak karşı çıkmaktadır. Bu tarz göçmenlerde görünen o ki ülkeye giriş (yoluyla) ve devamındaki faaliyetleriyle (yasa dışı çalışma gibi) hukukun üstünlüğü prensibini delmektedirler. Vatandaşların çoğu bu tarz yasa dışı ya da dürüst olmayan hareketlere (gelenlere) ödül verilmesine ahlaki olarak itiraz etmektedirler. Ayrıca, bu göçmenler “sıranın arasına dalanlar” olarak görülmekte ve aynı yere eşit olarak ihtiyacı olanların yerini almakta veya kanuni yollarla gelmeye çalışanların bu yeri daha çok hak ettiğine (inanılmaktadır). Ayrıca bu konuyla ilgili geleceğe yönelik itirazda, çok kültürlülük uygulamalarını yasadışı göçmenlere tanınmanın daha çok yasadışı göçü cesaretlendireceği şeklindedir.

Göçmenlerin (Gruplarının) Aynılığı (Homojenliği) ya da Farklılığı (Heterojenliği): Çok kültürlülük ideolojisi en güzel şekilde gerçek çok kültürlülük olduğu zaman yaşanır. O da, ne zaman ki göçmenler tek bir ülkeden gelmeyip, pek çok farklı ülkeden geldiği zaman gerçekleşir. Örneğin Kanada’da dünyanın hemen hemen her köşesinden göçmen bulunmakta ve göçmenler arasında hiç bir etnik grup % 15’den fazla yer tutmamaktadır. ABD ile karşılaştırıldığında, sınırdan dolayı, fakir bir ülke olan Meksika’dan gelenler toplam göçmenlerin % 50’sini oluşturmaktadır. Aynı şekilde İspanya ya da Fransa ya gelen göçmenlerin çoğu Kuzey Afrikalıdır. Bu durum bütünleşme sürecinin üzerinde pek çok sonuçları olmaktadır. Ne zaman ki göçmenler köken olarak pek çok ayrı yerden gelirse, milli dili ve kurumların hegemonyasına karşı çıkacak uygulanabilir bir beklenti içinde olan spesifik bir göçmen grubu olmayacaktır. Bu gruplar kendi aralarında bir birlik kurarak daha iyi davranış ve uygulamaya muhatap olmak için mücadele ederler, fakat bu birlik o ülkedeki toplumun dili ve kurumlarıyla olacağından bütünleşmeci olacaktır. Fakat ne zaman ki orijinali sınırdan gelen baskın durumda olan bir göçmen grubu varsa, dinamikler farklı olabilecektir. İspanyada ki Arapların ya da ABD de ki Meksikalıların diğer göçmen gruplarla birlik oluşturmalarına ihtiyaç yoktur. Hayal ettiğimiz zaman, Arapça ya da İspanyolcanın ikinci resmi dil olduğunun ilan edilmesini, en azından yoğunlukta yaşadıkları yerlerde, bu göçmenler

orjinal yerleri olan komşu ülkelerden bu talepleriyle ilgili destek alabilirler-gerçekte, bir çeşit uluslararası uzatma ile orjinal vatanlarını yeni komşu ülkedeki oturma dahil ediyorlar. Bu düşe dayanan bir senaryo olabilir, fakat doğuştan vatandaş olanlar bu durumu bir risk olarak görebilir ve kesin olarak bu kişi (göçmenler) göçmenliğin sınırlanması ve çok kültürlülüğe karşı çıkararak engellenmelidir.⁷¹

Ekonomik Katkı: Çok kültürlülük-daha önce tanımladığım en azından vatandaşlaştırma formu- karşılıklı haklar ve sorumluluklar paketinin parçası olarak görülen, o da devletin iyi niyetli gayretleriyle göçmenlere ortam sağladığı ve göçmenlerin de aynı şekilde iyi niyetli gayretleriyle bütünleşmeye çalıştığı ve demokratik vatandaşlığın yeni ilişkilerinin yardımcı ürünüdür. Çok kültürlülüğün desteklenmesi; göçmenlerin pazarlığın sonunu desteklemesi algısına ve iyi niyetle topluma yapılacak katkıya bağlıdır. Bunun en açık görünür hali, pek çok ülkelerde ekonomik katkılardır (destekler). Çok kültürlülük için tehdit olan durum ise, ne zaman ki göçmenlerin çalışmaktan kaçan ve yardım eden devlete dayanarak yaşayan kişiler olarak algılanması halidir. Pek çok durumda, elbette göçmenler refah devletine aldıklarından daha fazla katkıda bulunmaktadır; bu tarihi bir gerçek olarak ABD ve Kanada'da görülmektedir. Hatta göçmenler orantısız bir şekilde (diğer nüfusa göre) işsiz kalmış olsalar bile ya da yardımla yaşasalar bile, bunun açıklaması imkanların olmaması yoksa iyi niyet gayretinin olmaması değildir. Bununla birlikte o ülkede doğan vatandaşlar ahlaki ve geleceğe yönelik olarak; çok kültürlülüğün kapsamının arttırılması fikrine, göçmenlerin iyi niyetli gayretleri çift taraflı taşımadığına dair maddi deliller olmadan itiraz etmektedirler. Çok kültürlülüğün başarılı olması için devletin görünür şekilde göçmenlere iyi niyetli gayretle -buna ekonomik katkılarda dahil-yardımcı olması önemli bir etkidir. Bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde, devletler göçmenlerin iş piyasasına erişiminden daha çok devlet yardımlarına erişmesini daha çok kolaylaştırdığı gözlemlenmektedir. Bu durum, "cömert ihanet" olarak adlandırılmaktadır: devam edilebilir çok kültürlülük çift taraflı (karşılıklı) katkılar fırsatını gerektirir.

Hiç şüphe yok ki, çok kültürlü vatandaşlığı potansiyel olarak şekillendirecek pek çok faktörler daha vardır; buna eski model irka ön yargılarda dahildir. Pek çok insan için, ikincisi (ön yargı) önemli bir faktördür. Elbette her ülkede ön yargılar vardır - zaten var olması çok kültürlülüğün kabul edilmesinin bir parçası (sebeplerinden biri) - ve bu durum ülkelerdeki çeşitli versiyonların (zaman geçtikçe) çok kültürlülüğü desteklemesini açıklayamaz. Şayet, biz bu gelişmemiş ön yargının ve yabancı düşmanlığının bazen neden bir araya gelecek çok kültürlülüğe karşı güçlü siyasi hareketlere oluşturduğunu anlamaya çalışacak olursa; cevap şudur, bence jeopolitik güvenlik tehditlerinin algılanmasına, insan haklarına, sınır kontrolüne ve ekonomik katkıya bağlıdır. Ne zaman ki bu algılar kısıtlıysa (sınırlıysa) pek çok göçmen grupları hakkında Kuzey Amerika'da olduğu gibi, o zaman güçlü bir şekilde kalması için çok kültürlülük desteklenmeli, .

---

⁷¹ Latin Amerikalı kökene sahip olan göçmenlerin sayısal çoğunlukları ve yakınlığıyla ilgili gerçekler hakkında ABD'de oynanılmasına neden olunması, bu çeşit korkuya bir örnektir, bkz. Huntington 2004.

Şayet bu analiz doğruysa, Batı'daki çok kültürlülüğün geleceği için önemli çıkarımları olacaktır. Diğer taraftan, çok kültürlülüğün geri çekilme (vazgeçme) hakkındaki konuşmalar bize çok kültürlülüğün genel olarak aydınlık bir geleceği olacağını göstermektedir. Batı toplumlarında çok etkili güçler kamu oyununda kabullenilme ve etnik kültürel farklılığın uyumuyla ilgili olarak gayret edip çalışmaktalar. Toplumsal değerler ve anayasal normlar olan tolerans, eşitlik, ve bireysel özgürlük — insan hakları reformuyla desteklenmiştir — çok kültürlülük yönüne doğru kaymaktadır, özellikle etnik ve ırki hiyerarşilerin tarihine uygun ortama karşı olunduğu zannedilen bir dönemde. Bu faktörler, devletin altındaki millî azınlıklar ve yerli insanların haklarının tanınması yönündeki durumu da (eğilimi de) açıklamaktadır. Farklı olmayan vatandaşlıkla ilgili eski fikirler ve tarafsız kamu alanları bu eğilimlerin önünde çökmüş durumdadır. Bugün, hiç bir kimse ciddi bir şekilde bu modelde olan azınlık haklarının ve tarihi azınlıklar için farklılaştırılmış vatandaşlık modeli kaldırılmalı ya da değiştirilmeli, diye öneremez. Azınlık hakları, liberal demokrasi ve insan hakları rahat bir şekilde şu an hem ülke anayasalarında hem de uluslararası hukukta bir arada olabilecekleri kabul edilen bir olgudur. Bu bağlamda, çok kültürlülük için başka inandırıcı bir alternatif yoktur.

Göçmen gruplara saygı gösterilmesiyle ilgili durum daha karışık bir haldedir. Aynı faktörler tarihi azınlıklarla ilgili olarak çok kültürlülüğü iteleyerek göçmen grupları içinde çok kültürlülüğü düşünüp taşınmaya sebebiyet vermiştir. Ve gerçekte bu uygulamalar “düşük-risk” şartları altında güzel bir şekilde işlev gördükleri gözlemlenmiştir. Buna rağmen, göçmen çok kültürlülüğü özellikle yüksek riskler taşıdığı algısı olduğu durumlarda zorluklarla karşılaşmıştır. Ne zaman ki büyük bir çoğunlukla göçmenler yasadışı görülmüşse, potansiyel olarak liberal olmayan uygulamalar ya da hareketlere sahip olmuşlarsa ve/ya yardım eden devlete sırtını dayamışlarsa, o zaman çok kültürlülük kişisel olarak geleceğe yönelik olarak ve ahlaki prensipler için risk oluşturduğu algısı durumuna düşmüştür ve bu algı da çok kültürlülüğü destekleyen güçleri etkisiz hale getirebilir.

Diğer taraftan, bir kişi şunları da iddia edebilir; aynı benzer faktörler yüksek seviyede olan göçmenler için çok kültürlülük hareketinin reddedilmesine de sebep olabilir. Net bir şekilde ne zaman ki göçmenler meşru ve liberal değildir olarak algılanırsa, işte o zaman çok kültürlülüğün en çok ihtiyaç duyulduğu andır. İleriye etkili karşılıklı anlayış ve saygıyı destekleyen uygulamalar ve göçmenleri başlıca kurumların içinde rahat hissettirecek imkan sağlanmazsa, bu faktörler hızlı bir şekilde ırk ayrımcılığına uğramış alt sınıfın oluşmasına ve toplumun çoğunluğuna karşı kalıcı muhalefetin varlığına neden olabilir. Gerçeği söylemek gerekirse, benim iddiam şudur; uzun dönemde çok sayıdaki göçmenlerin varlığına kabul edilebilir (yaşayabilir) karşılık, bir çeşir liberal çok kültürlülük modelidir; bu göçmenlerin nasıl ve nereden geldikleri de önemli değildir. Fakat, bizim şunu kabul etmeye ihtiyacımız var; göçmenler için çok kültürlülük yolu pek çok ülkede yumuşak ya da doğrusal bir şekilde olmayacaktır. Ayrıca, bizler daha çok var olan (olacak) risklerin nasıl halledilebileceğine odaklanmalıyız. Geçmişte, göçmenler için çok kültürlülüğü savunanlar tipik olarak kültürel farklılığın faydalarının algılanması ve kültürler arası anlayış üzerine odaklanıp, ırkçılık ve yabancı düşmanlığını kınamışlardır. Bu şekilde ki argümanlar kulağa hoş gelmektedir, fakat ben inanıyorum ki, daha

fazla ileriye yönelik ve mevcut moral risklerin kabul edilmesiyle bu argümanların desteklenmeye ihtiyacı vardır. Ve bu risklerin nasıl çözüleceği de hesaba katılmalıdır. Sivil toplumla bütünleşme uygulamalarının çok kültürlülük ile beraber nasıl çalışacağı (fonksiyon icra edeceği) daha fazla araştırılması bu süreç için çok önemli bir basamak olacaktır.

Ek 1

Çok-kültürlü Göçmenlik Politikasının Sonuçları, 1980-2010

	Toplam Sonuç (8 ihtimal dahilinde)		
	1980	2000	2010
Kanada	5	7.5	7.5
Avustralya	4	8	8
Avusturya	0	1	1.5
Belçika	1	3	5.5
Danimarka	0	0.5	0
Finlandiya	0	1.5	6
Fransa	1	2	2
Almanya	0	2	2.5
Yunanistan	0.5	0.5	2.5
İrlanda	1	1.5	3
İtalya	0	1.5	1
Japonya	0	0	0
Hollanda	2.5	5.5	2
Yeni Zelanda	2.5	5	5.5
Norveç	0	0	2.5
Portekiz	1	2	3.5
İspanya	0	1	3.5
İsveç	3	5	7
İsviçre	0	1	1
Birleşik Krallık	2.5	5.5	5.5
ABD	3	3	3
Avrupa Averajı	0.7	2.1	3.1
Genel Averaj	1.29	2.71	3.48

Not: Aşağıdaki 8 politik davranışın (uygulamanın) her birinden 1 puan olarak, ülkeler 8 puan toplayabilir:

1. Anayasal, yasal ya da parlamentonun çok-kültürlülüğü onaylaması; merkezi ve/ya bölgesel ve yerel ölçeklerde olması ve hükümette bu konulara bakan bir bakanlık olması, sekreteryaya da danışma kurulunun bu politikaları uygulamak için etnik gruplara danışarak hareket etmesi; 2. Okul ders programlarına çok-kültürlülüğün kabulünün konulması; 3. Etnik temsil/hassasiyetin kamuya ait medyada ya da medya lisanslarında zorunlu ol-

ması; 4. Giyim-kuşam kurallarından istisna tutulmak; 5. Çifte vatandaşlığa izin verilmesi; 6. Etnik grupların organizasyonları ya da faaliyetlerinin parasal olarak desteklenmesi; 7. İki dilli eğitim ya da ana dildeki derslerin parasal olarak desteklenmesi; 8. Zor durumda olan (dezavantajlı) göçmen gruplarına pozitif ayrımcılık yapılması.

Kaynak: Çok-kültürlü politika fihristi, www.queensu.ca/mcp.

Ek 2

Sivil Bütünleşme Fihristi (CIVIX) Sonuçları (1997-2009)

	1997	2009	Değişiklik
İsveç	0.0	0.0	0.0
Belçika	0.5	0.5	0.0
İrlanda	0.5	0.5	0.0
İtalya	0.5	0.5	0.0
Finlandiya	0.5	1.0	0.5
Yunanistan	1.0	1.0	0.0
Luxemburg	0.5	1.0	0.5
Portekiz	0.5	1.0	0.5
İspanya	1.0	1.0	0.0
Fransa	0.5	3.5	3.0
Avusturya	0.5	4.5	4.0
Hollanda	0.5	4.5	4.0
Birleşik Krallık	0.5	4.5	4.0
Danimarka	0.5	5.0	4.5
Almanya	1.5	6.0	4.5

Kaynak: Goodman 2010

KAYNAKLAR

Adamo, Silvia (2008) "Northern Exposure: The New Danish Model of Citizenship Test", *International Journal on Multicultural Societies*, Vol. 10/1: 10-28

Adams, Michael. 2007. *Unlikely Utopia: The Surprising Triumph of Canadian Pluralism*. Toronto: Viking.

Alibhai-Brown, Y. (2000) *After Multiculturalism*, London: Foreign Policy Centre.

— (2003) "Post-Multiculturalism and Citizenship Values", presented to Immigrant Council of Ireland Conference on Immigration, Ireland's Future, 11 December 2003.

— (2004) "Beyond multiculturalism", *Canadian Diversity/Diversité Canadienne* 3 (2): 51-4.

Ang, I. and Stratton, J. (2001) "Multiculturalism in crisis: The new politics of race and national identity in Australia", in I. Ang (ed.) *On Not Speaking Chinese: Living Between Asia and the West*, London: Routledge: 95-111.

Back, L., Keith, M., Khan A., Shukra K. and Solomos, J. (2002) "New Labour's white heart: Politics, multiculturalism and the return of assimilation", *Political Quarterly*, 73: 445-54.

Banting, K. and Kymlicka W. (eds) (2006) *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Berry, J.W., R. Kalin and D. Taylor, 1977, *Multiculturalism and ethnic Attitudes in Canada* (Ottawa: Supply and Services Canada).

Berry, John, Jean Phinney, David Sam and Paul Vedder. 2006. *Immigrant Youth in Cultural Transition*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum.

Bird, Karen. 2009. "Running Visible Minority Candidates in Canada: The Effects of Voter and Candidate Ethnicity and Gender on Voter Choice." Paper presented at conference on Diversity and Democratic Politics: Canada in Comparative Perspective, Queen's University, Kingston ON.

Black, Jerome and Lynda Erickson. 2006. "Ethno-racial Origins of Candidates and Electoral Performance." *Party Politics* 12(4): 541-61.

Bissoondath, N. (1994) *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism in Canada*, Toronto: Penguin.

Bloemraad, I. (2006) *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*, Berkeley: University of California Press.

Borevi, Karin (2010), "Dimensions of Citizenship. European Integration Policies from a Scandinavian Perspective". In Bo Bengtsson, Per Strömblad & Ann-Helén Bay (ed.), *Diversity, Inclusion and Citizenship in Scandinavia*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 19-46.

Brubaker, R. (2001) "The Return of Assimilation?", *Ethnic and Racial Studies*, 24/4: 531-48.

Council of Europe. Committee of Ministers. 2008. "White Paper on Intercultural Dialogue." CM 2008 30, May 2.

Crepaz, Markus. 2006. "If you are my brother, I may give you a dime!" Public Opinion on Multiculturalism, Trust and the Welfare State." In *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*, ed. Keith Banting and Will Kymlicka. Oxford: Oxford University Press.

Cuperus, R., Duffek, K. and Kandel, J. (eds) (2003) *The Challenge of Diversity: European Social Democracy Facing Migration, Integration and Multiculturalism*, Innsbruck: Studien Verlag.

Duyvendak, W.G.J. and Scholten, P.W.A. (2011) "The invention of the Dutch multicultural model and its effects on integration discourses in the Netherlands". *Perspectives on Europe* 40/2.

Eliadis, Pearl. 2007. "Diversity and Equality: the Vital Connection," in Keith Banting, Tom Courchene and Leslie Seidle, eds., *Belonging: Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada* (Montreal: Institute for Research in Public Policy).

Entzinger, H. (2003) "The Rise and Fall of Multiculturalism in the Netherlands", in C. Joppke and E. Morawska (eds) *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*, London: Palgrave, 59-86.

Ersanilli, Evelyn and Koopmans, Ruud (2011) "Do Immigrant Integration Policies Matter? A Three-Country Comparison among Turkish Immigrants", *West European Politics*, 34/2, 208-34.

Esses, Victoria et al (2006) "Perceptions of National Identity and Attitudes toward Immigrants and Immigration in Canada and Germany", *International Journal of Intercultural Relations*, Vol. 30: 653-69.

Focus Canada. 2006. *Canadians' Attitudes toward Muslims*. Toronto: Environics.

Goodhart, David (2008) "Has Multiculturalism had its Day?", *Literary Review of Canada*, Vol. 16/3: 3-4.

Goodman, Sara (2010) "Integration Requirements for Integration's Sake? Identifying, Categorizing and Comparing Civic Integration Policies". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36/5: 753-72.

Hansen, R. (2007) "Diversity, Integration and the Turn from Multiculturalism in the United Kingdom", in K. Banting, T. Courchene and L. Seidle (eds) *Belonging? Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada*, Montreal: Institute for Research on Public Policy, 35-86.

Harell, Allison. 2009. "Minority-Majority Relations in Canada: The Rights Regime and the Adoption of Multicultural Values." Paper presented at the Canadian Political Science Association Annual Meeting, Ottawa ON.

Heath, Anthony. 2007. "Crossnational Patterns and Processes of Ethnic Disadvantage." In *Unequal Chances: Ethnic Minorities in Western Labour Markets*, ed. Anthony Heath and Sin Yi Cheung. Oxford: Oxford University Press.

Hewitt, Roger (2005) *White Backlash and the Politics of Multiculturalism* (Cambridge University Press).

Howe, Paul. 2007. "The Political Engagement of New Canadians: A Comparative Perspective." In *Belonging? Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada*, ed. Keith Banting, Thomas J. Courchene and F. Leslie Seidle. Montreal: Institute for Research on Public Policy

Hollinger, D. (2006) *Post-ethnic America: Beyond Multiculturalism*, revised edition, New York: Basic Books.

Huntington, Samuel (2004) "The Hispanic Challenge", Foreign Policy, March 2004, pp. 30-45.

Johnston, Richard, Keith Banting, Will Kymlicka and Stuart Soroka (2010) "National Identity and Support for the Welfare State", *Canadian Journal of Political Science* 43:2: 349-377

Joppke, C. (2004) "The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy", *British Journal of Sociology*, 55/2: 237-57.

— (2007) "Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe", Western European Politics Vol. 30/1: 1-22.

Jupp, James. 1996. "The New Multicultural Agenda," *Crossings* 1/1: 38-41.

— (2007) *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Kazemipur, Abdolmohammad. 2009. *Social Capital and Diversity: Some Lessons from Canada*. Bern: Peter Lang.

Kesler, Christel and Irene Bloemraad. 2010. "Does Immigration Erode Social Capital? The Conditional Effects of Immigration-Generated Diversity on Trust, Membership, and Participation across 19 Countries, 1981-2000", *Canadian Journal of Political Science* 43(2):.

King, Desmond (2004) The Liberty of Strangers: Making the American Nation (Oxford University Press)

Koopmans, Ruud (2006) "Trade-Offs Between Equality and Difference: The Crisis of Dutch Multiculturalism in Cross-National Perspective", Danish Institute for International Affairs, Brief, December 2006).

Koopmans, Ruud. 2010. "Trade-Offs Between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(1): 1-26.

Koopmans, R., Statham P., Guigni M. and Passy F. (2005) *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Koopmans, Ruud, Ines Michalowski and Stine Waibal (2011) "Citizenship Rights for Immigrants: National Opportunity Structures and Cross-National Convergence in Western Europe, 1980-2008", presented 18th annual International Conference of European Studies, Barcelona June 20-22, 2011.

Kymlicka, W. (2004) "Marketing Canadian Pluralism in the International Arena", *International Journal*, 59/4: 829-52.

— (2007) *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford: Oxford University Press.

Laczko, Leslie. 2007. "National and Continental Attachments and Attitudes towards Immigrants: North America and Europe Compared." Paper presented at the Annual Meeting of the Canadian Sociology Association, Saskatoon.

Marc, Alexandre. 2009. *Delivering Services in Multicultural Societies*. Washington DC: World Bank.

McGhee, Derek. 2008. *The End of Multiculturalism? Terrorism, Integration and Human Rights* (Open University Press).

Mouritsen, Per (2011) "On the Liberal Plateau: Civic Integration Policies in North Western Europe", presented at conference on "Multiculturalism and Nordic Welfare States", Aalborg University, Denmark, March 21-23, 2011.

OECD. 2006. *Where immigrant students succeed: A comparative review of performance and engagement in PISA 2003*. Paris: OECD, Program for International Student Assessment.

Putnam, Robert. 2007. "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century." *Scandinavian Political Studies* 30 (2): 137-74.

Reitz, Jeffrey. 2009. "Assessing Multiculturalism as a Behavioural Theory." In *Multiculturalism and Social Cohesion: Potentials and Challenges of Diversity*, ed. Raymond Breton, Karen Dion and Kenneth Dion. New York: Springer.

Schönwälder, Karen. 2010. "Germany: integration policy and pluralism in a self-conscious country of immigration", in Steven Vertovec and Susanne Wessendorf, eds., *The Multiculturalism Backlash: European discourses, policies and practices*. London: Routledge.

Sides, John, and Jack Citrin. 2007. European Opinion About Immigration: the Role of Identities, Interests and Information. *British Journal of Political Science* 37: 477-505.

Smith, Anthony (1981) *The Ethnic Revival in the Modern World* (Cambridge University Press, Cambridge).

Sniderman, P. and Hagendoorn, L. (2007) *When Ways of Life Collide*, Princeton University Press.

Tully, James (2000) "The Challenge of Reimagining Citizenship and Belonging in Multicultural and Multinational Societies", in Catriona McKinnon and Iain Hampsher-Monk (eds) *The Demands of Citizenship* (Continuum, London) 212-34.

Uberoi, Varun, 2008, 'Do Policies of Multiculturalism Change National Identities?', *Political Quarterly*, 79(3), 404-17.

Vertovec, Steven and Susan Wessendorf (eds). 2010. *The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies and Practices*. London: Routledge.

Vertovec, S. (2005) "Pre-, High-, Anti- and Post-Multiculturalism", ESRC Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford.

Weldon, Steven. 2006. "The Institutional Context of Tolerance for Ethnic Minorities: A Comparative Multilevel Analysis of Western Europe." *American Journal of Political Science* 50(2): 331-49.

Wong, L., Garcea J. and Kirova A. (2005) "An Analysis of the 'Anti- and Post-Multiculturalism' Discourses: The Fragmentation Position", Prairie Centre for Excellence in Research on Immigration and Integration.